
HET GRAFISCH MUSEUM

ORGAAN VAN DE VEREENIGING
MUSEUM VOOR DE GRAFISCHE
VAKKEN, GEVESTIGD TE UTRECHT

REDACTIELEDEN: A. W. BARTEN, MENNO HERTZBERGER EN B. MODDERMAN

TWEEDE JAARGANG

FEBRUARI 1932

NUMMER 1

NIEUWE LEDEN

Sinds het verschijnen van het vorige nummer van het *Grafisch Museum* zijn tot onze Vereeniging toegetreden als leden :

AALTEN	GRONINGEN
R. H. de Boer.	H. J. Oppenheim.
	H. J. C. van Santen.
ALKMAAR	DEN HELDER
J. Schuyt Jr.	P. C. den Boer.
AMERSFOORT	KOLLUM
C. C. Callenbach.	A. M. Banda.
AMSTERDAM	KRIMPEN A. D. IJSEL
Firma L. Dikker.	A. Geleedts.
Enhavee.	
Grafische Handelscentrale.	LEEWARDEN
M.A.G.	W. A. Eisma.
N.V. Machinehandel Mahez.	
B. Mulder.	LEIDEN
H. J. Pieterzon.	S. G. van Looy.
N.V. Winkler, Fallert & Co.	
ARNHEM	MAASTRICHT
N.V. Boekdr. Karel F. Misset.	Gebrs. van Aelst.
BOLSWARD	TILBURG
A. J. Osinga.	Henri Bergmans.
CULEMBORG	UTRECHT
A. T. Verschoor.	H. den Daas.
	W. Korsten.
DELFT	VLISSINGEN
C. J. van Doorne Jr.	F. van de Velde.
DEVENTER	WAGENINGEN
Boek- en Steendr. „De IJsel”.	Firma H. Veenman & Zonen.
GOES	ZWOLLE
Gebr. Siepman.	Eshuis & Co.
	Firma H. Tulp.
's-GRAVENHAGE	
N.V. Graf. Machinehandel „Laurens Coster”.	

ONZE INZENDING OP DE DRUKWERKTENTOON- STELLING TE ARNHEM (28 OCT. — 5 NOV. 1931)

Het was slechts een kleine ruimte waarover het Grafisch Museum de beschikking had gekregen om op de Drukwerktentoonstelling te Arnhem te kunnen exposeeren. Gaf dit eenerzijds het nadeel dat maar een zeer klein aantal voorwerpen uit het museumbezit kon worden geplaatst, anderzijds dwong de beperking die den conservator, den heer Barten, daardoor werd opgelegd, tot een zeer scherpe selectie, die slechts aan het geheel ten goede kon komen.

De lokaliteit, waarin het Museum exposeerde, was feitelijk niet gunstig gelegen. Bij den ingang lokte de groote benedenzaal van Musis, waar de tentoonstelling voor beter drukwerk werd gehouden, met zooveel kracht, dat de bezoekers onwillekeurig het biljet, dat aangaf waar het Grafisch Museum zijn tenten had opgeslagen, negeerden en . . . vergaten, en dus deze afzonderlijke tentoonstelling niet bezochten. Want om de expositie van het Grafisch Museum te bereiken, moest men een trap beklimmen, die niet in de groote benedenzaal uitkwam en daardoor niet voldoende de aandacht kon trekken.

Dat deze situatie der ons toegewezen ruimte min of meer remmend op het bezoek moest werken, is niet te miskennen.

Maar toch zijn er heel wat bezoekers geweest en dat dit niet zonder vrucht voor de Museumvereeniging was, blijkt het beste uit de vele nieuwe leden die in de tentoonstellingsweek en daarna geboekt konden worden.

Voor hen, die onze tentoonstelling niet bezochten, is het misschien niet onbelangrijk iets over het geëxposeerde te vernemen. Wie weet of daardoor niet nog bij menig een de lust kan worden gewekt de museumzalen te Utrecht te bezoeken of als lid tot de Museumvereeniging toe te treden. !

Er zullen slechts weinig bezoekers geweest zijn wier blikken zich niet het allereerst hebben gewend tot het groote, geheimzinnige en in zijn vormen niet zeer fraaie ijzergeraamte, dat eens een machine was en thans helaas niet meer dan een fragment kan worden genoemd. Voor hen die belangstellen in de historie der boekdrukkunst, is dit stuk nochtans van onschatbare waarde te achten, want het is niet meer of minder dan een der vroegste resultaten van het zoeken naar de mechaniseering van het zetttersbedrijf, het is een van de oervormen der thans zoo algemeen verbreide, ingenieuze, verwarrend gecompliceerde zetmachines van onzen tijd. Waarschijnlijk, althans niet onmogelijk, heeft deze zet- en distribueermachine, die door Young en Delcambre werd gebouwd, slechts in zeer weinig exemplaren de practijk kunnen dienen, want de berichten over deze machine zijn schaars en buiten dit eene, gehavende exemplaar, waaraan de vakman echter nog duidelijk de werkingswijze kan herkennen, schijnt geen ander bewaard te zijn gebleven.

Uit den aard der zaak bood de beperkte ruimte ternauwernood plaats voor het opstellen van nog andere machines, maar toch is het gelukt daarnaast nog een zeer goed voorbeeld neer te zetten van een houten handpers uit de 17de eeuw.

Veel houten handpersen uit vroeger eeuwen zijn niet bewaard gebleven, het Museum mag daarom trotsch wezen op dit exemplaar, vooral omdat het in zeer

goede conditie verkeert en nog vrijwel geheel op hetzelfde principe is gebouwd dat ook werd toegepast op al de drukpersen die daarvóór, vanaf de uitvinding der boekdrukkunst, zijn gemaakt.

Behalve deze machines werden een klein aantal incunabelen tentoongesteld, waaronder 3 Italiaansche. De merkwaardigste dezer oude boeken was wellicht „Die Cronica van der hilliger Stat Coellen,” in 1499 gedrukt door Johan Koelhoff te Keulen, omdat in dit Duitsche boek met groote beslistheid wordt medegedeeld dat, hoewel Gutenberg de drukkunst heeft uitgevonden, hij daartoe het voorbeeld heeft gevolgd der toen reeds in Holland gedrukte Donaten. Deze zeer belangrijke mededeeling, die een der scherpste wapenen is in den nog steeds onbeslistten strijd tusschen de voorstanders van Laurens Jansz. Coster en die van Gutenberg, luidt in de Keulsche Kroniek als volgt :

„wie wail die kunst is vonden, zo Mentz als vursz op die wijse als dan nu gemeynlich gebruycht wirt, so is doch die eyrste vurbyldung vonden in Hollant by den Donaten, die dae selbst vur der tzijt gedruckt syn.”

Behalve deze incunabelen werden, in lijsten opgehangen, een achttal fraaie origineele pagina's uit incunabelen vertoond, die ons drukken lieten zien van Pieter van Os uit Zwolle (1479 en 1486), Johan Veldener uit Utrecht (1480), Richard Paffraet uit Deventer (1480), Jacob van der Meer uit Delft (1484), Christiaan Snellaert uit Delft (1488), Jacobus van Breda uit Deventer (1486), Gerard Leeu uit Antwerpen (1486) en Claes Leeu uit Antwerpen (1488).

In vitrines waren tentoongesteld, behalve een aantal voorwerpen die van beteekenis geacht mogen worden voor de geschiedenis der lettergieterij, een kleine collectie oude boekbanden, waarvan de vroegste terugging tot in de 15de eeuw.

Behalve met de hiervoor reeds genoemde incunabelbladen waren de wanden verder gevuld met in lijsten opgehangen voorbeelden van zeer merkwaardige oude speelkaarten, waaronder vooral de uit 1806 stammende gelithografeerde kaarten van groot belang waren, diverse houtsneden voor ganzen- en andere spelen, gedenkbladen, kopermaandagkalenders en vele andere drukwerken, die zoowel door uitvoering als door historische beteekenis zeer de aandacht trokken.

Zooals gezegd, het was een kleine collectie die door de Museumvereeniging voor deze expositie was afgestaan, het was zelfs in verhouding van hetgeen te Utrecht doorlopend is tentoongesteld, niet meer dan een klein fragment der grootere verzameling te noemen, maar het is gebleken dat dit weinige voldoende was om de belangstelling in onze poging om een Nederlandsch Grafisch Museum van beteekenis samen te stellen, belangrijk te verhoogen.

Dat deze resultaten bereikt konden worden is, naast de moeite die de conservator zich hiervoor heeft getroost, zeker in de allereerste plaats te danken aan de Federatie der Werkgeversorganisaties in het Boekdrukkersbedrijf, wier welwillendheid in het gratis daarvoor afstaan der localiteit, deze tentoonstelling mogelijk maakte.

B. MODDERMAN

HET ELFO-PROCEDÉ*)

Ik geloof dat het voor het eerst op de Voorjaarsmesse te Leipzig in 1929 was dat ik kennis maakte met bovenstaand procedé en de uitvinders ervan, n.l. Herrn Director Pfabe en Herrn Konsul Schwimmer. Ik geloof dat de eerste, schoonzoon van den laatsten, de eigenlijke autor intellectualis was. Beiden woonden in Weenen. Hoelang zij toen reeds bezig waren met die zaak is mij niet bekend, maar, uit de hieronder vermelde patenten is dit niet moeilijk af te leiden, voor wie het interesseert.

De werkmethode leek mij al dadelijk uit een vaktechnisch oogpunt zeer interessant — aan de praktische toepasbaarheid, evenals aan de rentabiliteit ervan twijfelde ik evenwel. Deze laatste twijfel ging al spoedig in zekerheid over, toen ik de fabelachtige sommen vernam, die de beide heeren voor de afgave van licenties eischten. Niet minder dan f 3000 per maand voor een klein land als Holland, of een bedrag ineens van f 60.000 sloten iedere mogelijkheid van invoering volkomen buiten. Immers, per slot van rekening zou de koper der patenten, ofwel de licentienemer, zooveel kleurenwerk moeten omzetten, dat niet alleen deze bedragen, maar ook zijn eigen winst eruit zouden moeten komen. Als de clichéfabrikant zelf ook nog 10 pct. aan zijn fabrikaat wil verdienen en de prijs van een stel drie- of vierkleurencliché's op b.v. f 0.25 per vierkanten c.M. wordt gesteld, dan kan men zoo ongeveer becijferen, welke omzet gemaakt zou moeten worden om uit te komen.

Dat ik dus probeerde of er iets mede te beginnen viel, moet niet worden geweten aan overdreven optimisme van mijn zijde: mijn eenige hoop was dat de uitvinders geneigd zouden blijken te zijn om, als puntje bij paaltje kwam, een zeer belangrijke hoeveelheid water bij hun wijn te doen.

Laat ik u maar dadelijk vertellen dat het zoover nooit is gekomen, financieel is de zaak al heel spoedig een mislukking geworden; ben ik goed ingelicht, dan is de ELFO (Elektrische Foto Klischee Ges. m. b. H.) gefailleerd. De uitvinders moeten een enorm bedrag verspeeld hebben daarbij.

De zaak zelve was, als gezegd, buitengewoon interessant en de uitvinder was zonder twijfel een zeer ingenieus mensch, die van allerlei markten thuis was.

De gang van het werk wordt door de tentoongestelde werkstukken, die alle stadia ervan vertoonen, zeer duidelijk gedemonstreerd.

Men begon ermede drie of eventueel vier negatieven op pan-chromatisch fotomateriaal en met behulp van rasters autotypisch op te nemen. Daarbij volgde men in hoofdzaak de gebruikelijke methoden, werkte op pan-chromatische droge platen of desgewenscht met emulsie. De opnamen werden min of meer geretoucheerd, ook al langs den gebruikelijken weg, n.l. door partijen die heelemaal wit moesten worden in de betreffende kleur met roode verf dun af te dekken of door inzuiging van een kleurstof bij het kopieeren terug te houden (Nr. 1. der tentoongestelde specimen.)

Hiervan werd nu een diapositief gemaakt (Nr. 2).

*) Naar aanleiding van het welwillend afstaan door den heer Schenkkan van een zeer interessante collectie specimen, betreffende het Elfo-procedé, verzochten wij hem het een en ander over dit bijna niet bekend zijnde procedé voor ons blad te willen schrijven.

Van dit diapositief maakte men op filmmateriaal door contact weder een negatief, hetwelk niet werd uitgefixeerd (Nr. 4).

Deze film werd met de gelatinezijde naar onderen op een glasplaat overgebracht en daarna de celluloid-film afgetrokken. Dit gelatinebeeld werd nu op een speciale wijze dusdanig behandeld dat de belichte gelatine werd opgelost en de onbelichte partijen sterk opzwellen. De zwart gedekte punten kwamen dus verdiept op de glasplaat te staan (Nr. 5).

Het nu verkregen reliefbeeld werd verzilverd, wat de uitvinder bewerkstelligde door in vacuum onder zeer hooge spanning langs electrischen weg zilver te verstuiven — iets dergelijks dus als, zeer tegen onzen zin, in metaaldraad-gloeilampen geschiedt, door welk proces dan de glaspeertjes langzamerhand donker worden gekleurd tengevolge van daarop zich afzettende metaaldeeltjes (Nr. 6).

Hiervan wordt nu galvanisch een koperlaag neergeslagen waarvan Nr. 7 getuigt, evenals Nr. 8, waarbij het proces reeds verder geschreden is en waarvan de koperlaag dan ook al vrij dik is geworden.

Nr. 9 laat nu het verkregen ca. 1 m.M. dikke koper cliché zien. Het behoeft nog alleen maar te worden gefacetteerd om drukklaar te zijn.

De uitvinders beweerden dat in dit stadium het cliché voor ongeveer 80 pct. kleurjuist was en de drukken die ik ervan onder de oogen kreeg en waarvan verschillende stalen bij de collectie zijn gevoegd, zijn werkelijk lang niet kwaad wat dat betreft.

Naar mijn smaak zijn ze echter nog wel wat ondiep en bovendien vertoont de drukoppervlakte der punten die typische kromming die wij van alle zwelreliefs kennen en die, geloof ik samenhangt met de oppervlaktetenspanning, die alle min of meer vloeibare substanties kenmerkt.

Deze twee factoren zijn m.i. een groot bezwaar, dat te zwaarder weegt, daar ze beiden tegelijk voorhanden zijn en elkaar (in ongunstigen zin t.o. van het drukresultaat) versterken.

Hoe dit zij, een feit is, dat oplagedrukken zijn vervaardigd van dergelijke cliché's die nog zoo kwaad niet waren. Of zij werkelijk aan zeer hooge eischen van natuurgetrouwheid voldeden, kon ik niet vaststellen, maar voor gewoon handelswerk is deze eisch niet zoo dringend.

Het proces nam vrij wat tijd in beslag, „maar” — zeiden de uitvinders — „het is ook niet de bedoeling elk cliché apart te behandelen. Integendeel, wij kunnen in denzelfden tijd als b.v. een clichétje van 10×10 c.M. er een maken van een vierkanten meter of meer, d.w.z. wij zouden in de praktijk steeds een groot aantal cliché's tezamen behandelen en dan is onze methode veel sneller dan een van de reeds in gebruik zijnde manieren”.

Dat was nu wel volmaakt juist, maar de praktijk in ons vak laat maar zelden toe te wachten tot er genoeg sujetten bij elkaar zijn om ze dan allen te zamen in de fabricatie te nemen.

Voor het oogenblik geloof ik dan ook niet, dat de invoering van het Elfo-procedé te verwachten zou zijn, of zelfs mogelijk is. Dat zegt nog lang niet dat in een latere epoche hieruit niets bruikbaar zou kunnen voortvloeien.

In dit verband is interessant wat verder nog bij deze collectie werd gevoegd, n.l. diverse eerstelingsdrukken van fotografisch verkregen drie- en vierkleuren-

werk op steen en lithozink. In den tijd dat deze ontstonden was iedereen er rotsvast van overtuigd „dat het niet kon” en dat degenen die beweerden dat het wel kon, fantastische prutsers waren.

De ondergeteekende, die een van die fantasten was, heeft het genoeg gehad binnen de vijf en twintig jaar deze fantasieën in de werkelijkheid te zien toegepast, zij het natuurlijk na de invoering van allerlei verbeteringen.

Wie zou stout genoeg zijn te beweren dat de uitvinders van het Elfo-procedé alleen maar fantastische prutsers zijn? Qui vivra verra!

December 1931

SCHENKKAN

Patenten en aanvullende patenten :

Duitschland	457.410	Griekenland	1.931
	458.216	Italië	261.634
	463.690	Japan	79.593
Oostenrijk	108.161	Luxemburg	15.249
	109.994	Noorwegen	46.297
	112.778	Portugal	15.095
Argentinië	27.953	Rumenië	14.210
België	342.845	Zwitserland	122.372
Bulgarije	1.093	Spanje	103.269
	1.284		106.628
Canada	276.332	Hongarije	95.788
Frankrijk	636.789		

verder aangevraagd in Denemarken, Engeland, Holland, S.H.S.-Staten, Polen, Zweden, Czechoslowakije, Ver. Staten van Amerika.

VARIA

Grolier en zijn vrienden. — Onder Koning Francois I diende in het leger van Italië een man, toegerust met uitgebreide kennis der letterkunde, en in het algemeen zeer ingenomen met alles wat tot kunst en wetenschap betrekking had. Keurig gedrukte boeken, gebonden in fraaie banden, waren bovenal de voorwerpen op welker bezit hij grooten prijs stelde; en daarbij had hij veelal de weergalooze gewoonte om, waar hij kon, van dusdanige prachtige boekwerken, twee of drie exemplaren aan te koop, waarvan het eene bestemd was voor zijn uitgelezen boekerij en de beide overigen om als geschenken aan zijn vrienden te worden gezonden. Op een treffende en tot nu toe ongekende wijze, verstond hij het recht van den eigendom . . . van boeken; want op alle werken, waaruit die groote en rijke bibliotheek bestond, prijkte met gulden letters: *Grolieri et amicorum* (van Grolier en zijn vrienden). Hiertegenover liet hij steeds de niet minder opmerkelijke spreuk zetten: *porto mea, domine, sit in terra viventium* (mijn deel, o Heer, zij in het land der levenden).

Aangaande zijn boekerij vallen nog vele bijzonderheden te vermelden; zoodra ons Museum over een Grolier-band beschikt, is ook de gelegenheid daar om op het leven en werken van Grolier nader in te gaan.

SPEELKAARTEN

II

Ons artikel over dit onderwerp in het vorig nummer heeft voor het Museum een alleraardigst resultaat gehad. We werden n.l. door het lid onzer vereeniging, den heer Jos. Cleerdin te 's-Hertogenbosch, verrast met een zending houtblokken, die voor het grootste deel bestond uit houtsneden voor speelkaarten; een unieke collectie, bestaande uit een viertal diverse complete spellen. Vermoedelijk zijn zij afkomstig uit België en vervaardigd in het laatst der 18de en eerste gedeelte der 19de eeuw. Een compleet stel houtblokken voor één spel bestaat uit vier heeren, vier vrouwen en vier boeren. Zooals uit de hierbij gegeven afdrukken van enkele blokken blijkt, ontbreekt het kleurteeken voor ruiten, harten, schoppen en klaveren, waardoor bewezen wordt dat na het afdrukken deze kleurteekens in de hoeken der figuurkaarten werden geschabloneerd en het aas tot de lagere waarden gerekend werd, welke waarden van één tot tien met het betreffende aantal „kleuren” eveneens door schablone op blanco kaarten werden aangebracht. Vindt men op oudere speelkaarten gewoonlijk figurnamen, zooals voor de heeren: „Ceasar”, „Alexander”, „David” en „Charlemagne”, op deze houtblokken zijn geen namen aangebracht, hetgeen doet veronderstellen dat de oudste dezer kaarten zijn vervaardigd in het Napoleonistische tijdperk, waarin men vreesde voor gevaarlijke gevoelens en de gevolgen. In de volgende spellen zijn daarop de namen als „overtollig” eveneens weggelaten. Van verschillende figuren zijn doubletten aanwezig, zoodat stellen van 16 en zelfs één van 20 zijn gevormd. Dat dit gedaan is om het formaat van het gebruikte karton geheel te benutten, is wederom een veronderstelling, welke slechts bewezen zou kunnen worden door een completen vel-afdruk van deze spellen. En deze zal wel nimmer tevoorschijn komen; hoogstens hopen we nog eens geheel afgewerkte specimen in kleuren aan te treffen. In de tamelijk omvangrijke verzameling welke wij op dit gebied bezitten, is niet een der hier afgedrukte typen aanwezig.

Indien een onzer lezers ons in deze kan helpen met specimen of inlichtingen omtrent deze kaarten, waarvan we in dit nummer de verschillende typen afdrukken met de onderscheiding serie A, B, C en D, dan houden wij ons ten zeerste aanbevolen. Intusschen onzen hartelijken dank aan den heer Cleerdin voor deze waardevolle schenking aan ons Museum.

Vestigden wij in ons vorig nummer de aandacht op de Spaansche speelkaarten, welke in 1720 te Amsterdam door Jonas Fouquet werden vervaardigd, de hierbij gevoegde reproductie van een aantal kaarten uit het spel van Momus verdient eveneens onze belangstelling. Zij dateeren toevallig ook uit 1720 en zijn de doorgeknipte stukjes van plaat 65 uit het bekende folio-boek „Groote Tafereel der dwaasheid, vertoonende de opkomst, voortgang en ondergang der Actie-, Bubbels- en Windnegotie in Vrankrijk, Engeland en de Nederlanden”, Verzameling van (77) spotprenten over den Actiehandel, in genoemd jaar te Amsterdam verschenen. Deze plaat 65, een groot folio-blad, bevat 6 rijen van 9 plaatjes, dus totaal 54 stuks. Hiervan zijn de 52 spotprenten op den actiehandel voor

speelkaarten bestemd, terwijl de eerste kaart als titel dienst doet en de 54ste kaart het slotschrift bevat. De titelkaart geeft de bedoeling van den maker weer. Een man, staande op een wolk, is geheel verborgen achter een kleed, dat hij met opgeheven armen gestrekt houdt. Het kleed draagt tot opschrift: „April-kaart of Kaart Spel van Momus Naar de Nieuwste Mode”. Aan de bovenzijde zijn in de hoeken twee engelenkopjes aangebracht, een met een vroolijk gezicht, waaruit geldstukken uit den mond vallen, de ander met een meewarig gezicht, dat papieren uit den mond laat verschijnen. Bij den een staan de woorden „Goude Eew”, bij den ander „Papiere Eew”. Aan den onderkant prijkt aan de eene zijde Momus, in de grieksche mythologie de god van den spot en de berisping, voorgesteld door een jongeling met een satyrsgezicht en de zotskap. Aan de andere het portret van Law, de beruchte financier der 18de eeuw, uit wiens mond papieren komen en wegwaaien. Het onderschrift luidt:

„Law is 't hoofd en de staart, zijn mantel moet ze dekken
Die Fredrik Hendriks Geest niet eerloos willen wekken.”

Ter verklaring van dit onderschrift dienen we de aanleiding tot het uitgeven van deze speelkaarten hier aan de vergetelheid te ontrukken.

John Law, geb. in 1671 te Edinburg, leidde in zijn jongelingsjaren te Londen een losbandig leven, vertrok daarna naar Amsterdam om daar het bankwezen te bestudeeren en keerde in 1700 met plannen betreffende een groote crediet-instelling naar Edinburg terug. Bij het Schotsche parlement had hij evenwel geen succes met zijn plannen, zoodat hij weer op reis ging, verschillende landen bezocht, intusschen zich met het spel een vermogen verwervende. In Frankrijk, waar de schatkist zich in een treurigen toestand bevond, kreeg hij verlof om een particuliere bank op te richten, welke zulke goede zaken maakte, dat de hertog van Orleans, regent van Lodewijk XV, besloot de bank van Law in een staatsbank te veranderen, onder directie van Law. Intusschen had deze ook de Compagnie d'Occident opgericht, de diverse geprivilegieerde handelscompagnieën werden weldra daarmee vereenigd, waarna zij den naam ontving van Compagnie des Indes. Zij verkreeg hierop van lieverlede het tabaksmonopolie, het recht der munt en pachtte vervolgens de opbrengst van alle belastingen voor 52 millioen. Law begon thans (1719) op groote schaal het beurspel in te voeren, met het gevolg dat de speculatiezucht zoodanig op het volk oversloeg, dat op het einde van 1719 aandeelen van 500 fr. voor 20.000 fr. werden verkocht. Een aantal speculanten zagen echter weldra in, dat deze windhandel dreigde spaak te loopen en begonnen zich meester te maken van het gemunt geld en lieten het papier op de geldmarkt. Veler oogen werden thans geopend, het wantrouwen sloop in en was weldra van dien aard, dat een groot getal bankbiljetten bij de bank ter inwisseling werd aangeboden, zoodat de bank weldra was uitgeput. Law werd hierop door den regent in 1720 tot staatsraad en algemeen controleur der financiën benoemd, het gehalte der munt werd telkens verlaagd, het bezit van goud of zilver boven een waarde van 500 fr. strafbaar gesteld, het gebruik der edele metalen als geldmiddel beperkt en ten slotte geheel verboden. Al deze pogingen om het crediet te redden, mislukten echter en de verbittering van het volk tegen

Fransche Speelkaarten met costumes uit het einde der 18de eeuw, vervaardigd door B. Dondorf in Frankfort a. M.

Law steeg in die mate dat Law het raadzaam achtte zijn ontslag te vragen en heimelijk het land te verlaten. Law zwerfde thans overal, tot hij in bekrompen omstandigheden in 1720 te Venetië stierf.

Ten opzichte van Frederik Hendrik, die in het onderschrift wordt aangehaald, zij vermeld, dat Frederik Hendrik in de taal van den actiehandel een aanwijzing is der vrijplaatsen Vianen en Kuilenburg, door Frederik Hendrik geopend om onmachtige slachtoffers van den dwazen tulpenhandel, die in 1637 als een pest woedde, voor hun schuldeischers te beschermen. Daarheen vluchtten in 1721 vele slachtoffers van den actiehandel, zooals in 1763 de insolvente Amsterdamsche kooplieden na de beurspaniek van dat jaar.

Ook de kaart „schoppen-boer” zinspeelt hierop, waar een tamboer met een aantal actiën aan den hoed de trom roert, terwijl er zakken met geldstukken aan zijn voeten liggen, waarbij men leest: „Onder Fredrik Hendrik bescheiden.” Op den achtergrond zien we een stad belegeren, waarboven het woord Vianen. Onderaan staat het rijmpje:

„Als knecht der Compagnie sla ik slinks de Chamade
Om Officier en Rot-gezel van schuld te on*laaden.”

Aldus hebben alle 52 speelkaarten een geestige voorstelling met een rijm, welke spottend den actiehandel in het ware daglicht stelt of de speculanten belachelijk maakt.

De 54ste kaart, niet als speelkaart maar als slotschrift bedoelt, stelt, zooals op de reproductie te zien is, een haan voor met een teekening in den bek, voorstellende een paard, dat op een rotsachtigen bodem voedsel zoekt, met als onderschrift:

„Deze fijne Modese Kaarten worden gemaakt te Schothanenburg bij
Lawrens Bombarist in de wroetende droom goud-mijn graver.”

De kaarten zijn in kopergravure uitgevoerd en met de hand gekleurd; jammer echter ontbreken er eenige aan het spel dat ons Museum ter beschikking staat. Het zou een verrassing zijn, indien deze ontbrekende kaarten ons nog eens ter aanvulling zouden worden aangeboden.

A. W. BARTEN

BLADVULLING

Eerste boekverkoop in Engeland. — In 1676 werd door William Cooper in Warnick-Lane te Londen, de eerste boekverkoop gehouden. Het betrof de bibliotheek van Lazarus Seaman. In een voorbericht van den betreffenden catalogus leest men: „Lezer, het is hier in Engeland geen gebruik geweest om verkooping van boeken te houden, of ze den meestbiedende te veilen; maar daar men dit in andere landen verzonnen heeft, tot groot voordéel van verkoopers en koopers beiden, heeft men goedgevonden (for the encouragement of learning) den verkoop dezer boeken op deze wijze bekend te maken.”

2 Begin en 2 End
Een verhoelend.

Die Altes wonder met wicke uit de eerste
hand Speens wuy verstaen en doofte
van gheen.

Knecht
of Raaf

3. 2. 3. Heer ik heb haer ik heb anquise
Aan de hand van
In 't Effet haer van bewaert waerde Raaf

8

Al quam ik sijn ik veerd nog gausche
Ik sijn een wite Ball door de Actien
meer wacht.

April Kaart
van
MOMUS
naar de
Nieuwste Mode

Lewetig hoef en de jaart: sijn mantel
moet ve aflijken
Dit Treubich. Moeder. Gagt met eer
haar wille. welen.

Dit is de Kaart van de Nieuwste Mode
van de Nieuwste Mode
van de Nieuwste Mode
van de Nieuwste Mode

Heer

Ik Galt spien tot een met schynen in
't Gevoeg van 't ginsten bewaert gissen
Onveraflykheid.

Zoop
Gansvoer

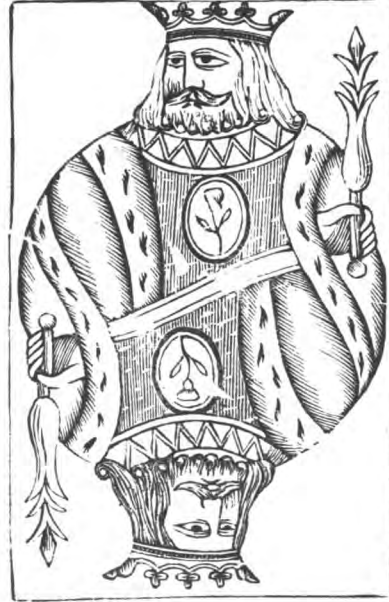
Die een hand wagt de ander schyn
een kin 't wille met stillet
de wille met stillet
mit door bloed duffen.

2

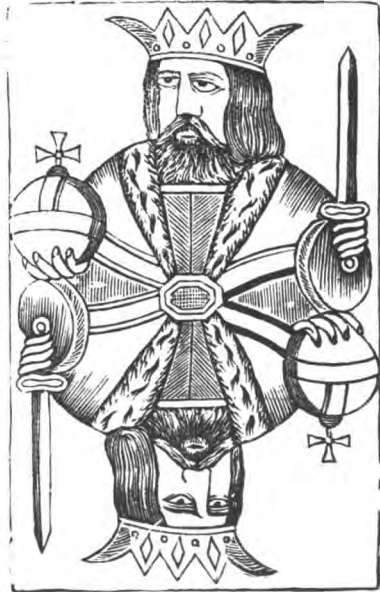
Dit is de Kaart van de Nieuwste Mode
van de Nieuwste Mode
van de Nieuwste Mode
van de Nieuwste Mode

't Verdijft papier verduyten raak, na
de wille met stillet
de wille met stillet
mit door bloed duffen.

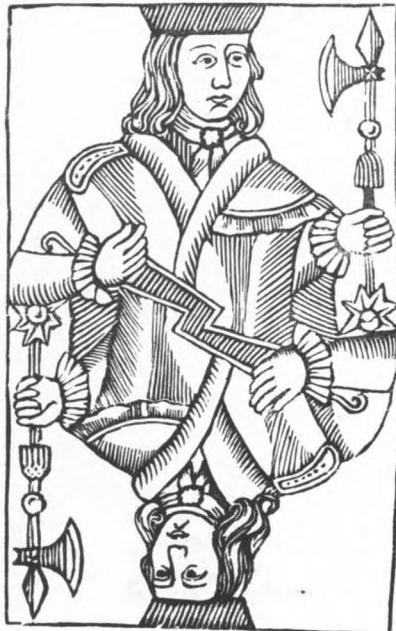
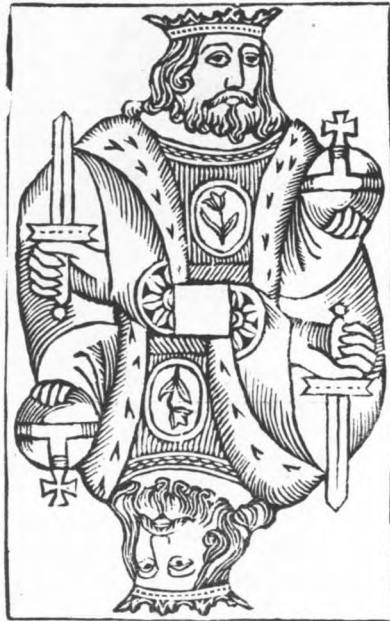
Een kaartspel tegen den Actie-handel, uit het jaar 1720

Serie A

Serie B

Serie C

Serie D

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCHEN STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

I. STATENDRUKKERS

(Voortzetting van Jrg. I, bladz. 55)

Jacobus van Paddenburgh [en] Elisabeth van Wijck.

Te Utrecht aangeteekend 25 Augustus 1695 en blijkens marginale aantekening „proclamatie om tot Zeyst te trouwen verleent den 14en September 1695.”

Sr. Jacobus van Paddenburgh, op het St. Janskerckhoff bij de Korte Jansstraet, laet geen vrouw na, maer twee mondige kinderen.

In de Janskerk begraven, 14 September 1738.

1731 WILLEM JAN REERS

Request van Willem Jan Reers, soon van Johan Reers, met appointement, waarbij, vermids den vrijwilligen afstand van Jacobus van Paddenburgh, aangesteld wort tot Drucker van haar Edele Mogende.

Aen de Edele Mogende Heeren Gedeputeerden Staten 's Lants van Utrecht.

Geeft ootmoedelijk te kennen Willem Jan Reers, soon van Johan Reers, UEdele Mogende geweene boeckebinder, dat door den vrijwilligen afstand van Jacob van Paddenburgh, UEdele Mogende drucker, desselfs druckers plaetse is komen te vaceren, als waeromme den suppliant sich is keerende tot UEdele Mogende, ootmoedelijk versoeckende, dat UEdele Mogende hem suppliant met UEdele Mogende druckers plaetse gelieven te begunstigen ende daar toe aan te stellen. Dit doende etc. Was geteekent, J. Vreem.

In margine stond geappointeert.

De Gedeputeerden van de Staten 's Lants van Utrecht stellen, vermids den vrijwilligen afstand van Jacobus van Paddenburgh, tot drucker van haar Ed. Mogende aan Willem Jan Reers, op de emolumenten daar toe staande, ende behorende, ende accorderen denselven ten dien eijnde behoorlijke commissie.

Commissie voor Willem Jan Reers, soon van Johan Reers, als ordinaris drucker van de Edele Mogende Heeren Staten 's Lants van Utrecht.

De Gedeputeerden van de Staten 's Lants van Utrecht hebben, vermids den vrijwilligen afstand van Jacobus van Paddenburgh, ordinaris drucker van de Edele Mogende Heeren Staten 's Lants van Utrecht, in desselfs plaetse tot ordinaris drucker gestelt, ende aangenomen Willem Jan Reers, soon van Johan Reers, haar Edele Mogende geweene boeckbinder, op de emolumenten, boeten, ende

profijten, daar toe staande ende behorende, mids dat hij sal gehouden weesen, Ons met eede te belooven, dat hij sich in het voorschreeve drucker ampt wel, ende getrouwelijk, ende met alle neerstigheid sal quijten ten meesten dienste, ende gerieve van welgemelte Heeren Staten, ende van haar Edele Mog. Gedeputeerden, ende hetselve bij eede belooft hebbende, ordonneren wij een ygelijk, die het aangaan sal, hem Willem Jan Reers voor haar Edele Mogende, ende onsen Ordinaris Drucker te erkennen, mitsgaders het effect van dien, daar, ende soo sulcx behoren sal, soo volkomentlijk ende gerustelijk te doen ende laten genieten.

Gedaan t'Utrecht desen 11en May xvijc een en dartigh. Was gearapheert . . . ende geteekent, J. Voet van Winssen.

Op huyn den 15en Junij 1731 heeft Maria van den Ham, weduwe van Johannes Reers, als moeder van haar minderjaerigen soon Willem Jan Reers, tot drucker van haar Edele Mogende aangestelt sijnde, voor den selven gedaan den eet van getrouwigheid, en secretesse, mitsgaders die jegens de corruptelen. Onderstond, in kennisse van mij, ende was geteekent, J. Voet van Winssen.

Acten en commissien, deel LXIII, blad 350—351.

Op de requeste van Willem Jan Reers, haer Ed. Mogende drucker, versoekende interdictie tegen allen en eenigelijk wie onderneemen wilden eenige ordonnantien, placcaten, publicatien etc. aende Camere van haer Ed. Mogende despenderende, na te drucken met permissie van zoodanigh appointement te mogen doen drucken, publiceren en affigeren, den 27e October laestleeden breeder genotuleerd. Is geappointeert.

De Gedeputeerden vande Staten 's Lands van Utrecht, gehoort het rapport van de Heeren van Westerveld ende andere Heeren Gecommitteerden, interdicieren alle druckers en andere persoonen binnen deese provincie, eenige ordonnantien, placcaten, resolutien, publicatien, waarschouwingen, notificatien, appointementen mitsgaders billetten, en alle andere vordere depeches van haer Ed. Mogende Camer dessenderende te drucken ofte na gedruckte exemplaeren in deese provincie te verkopen, op verbeurte exemplaren boven een poene van hondert goude Nederlandsche Rijders bij ider contraventeur te verbeuren, t'applieeren een derde ten behoeve van den officier die de calange doen zal, het tweede derde ten behoeve van aenbrenger, ende 't laeste derdendeel ten behoeve van den armen, ende permitteren Willen Jan Reers, onsen ordinaris drucker, om dit appointement te moogen doen drucken, publiceren en affigeren daer en zoo 't behoord; is mede gepermitteerd gemelte appointement aen Henrik Jan Bosch, boekverkooper alhier, te doen insinueren na behooren.

Resolutie van Gedeputeerde Staten, 12 Januari 1748.

Ingevolge van het geresolveerde van den 2 dezis, heeft de secretaris ter vergaderinge gerapporteert, dat zich naer een bekwaam persoon hadde geïnformeerd, om ten dienste van Hun Ed. Mog. alhier te drucken het ter laatstleden vergaderinge ingediende rapport en deductie, dat zich daar toe hadde opgedaan de persoon van Johannes Altheer, burger en inwoner der stad Utrecht, welke

aangenomen had zich terstond naer hier te zullen begeven, en de nodige knechts, drukperssen en letters te verzorgen, wanneer Hun Ed. Mog. zouden gelieven goed te vinden, hem aan den tegenwoordigen Staten drukker W. J. Reers te adjungeren.

Waar op gedelibereerd en in consideratie genomen zijnde de difficulteiten om elders zaken, die spoed vereïsschen te doen drukken en de noodzakelijkheid daar uit geboren om tot dat einde iemand alhier te engageren, is goedgevonden in dit singulier geval en zonder consequentie voor 't vervolg, den persoon van Johannes Altheer, burger en inwoner der stad Utrecht aan te stellen, gelijk aangesteld wordt mids dezen tot adjunct drukker van Hunne Edele Mogende, met belofte van survivance na dode van Hun Ed. Mog. Drukker W. J. Reers, en zulcx op de instructie daar op reeds gemaakt of noch te maken, in die verwachtinge en onder deze expresse voorwaarde, dat ten genoegen van Hunne Edele Mog. dit ampt zal waarnemen, en met alle getrouwheid en naarstigheid de bevelen van de heeren Staten of derzelver ordinaris Gedeputeerden nakomen en observeren.

Alsvoren, 9 Februari 1787.

Johs. Altheer, na verzogte en vergunde permissie, ter vergaderinge binnen gekomen zijnde, heeft, in qualiteit als adjunct drukker van hun Ed. Mo. afgelegd den eed van getrouwheid en van secretesse, gelijk mede op de instructie daar van zijnde, en welke hem zal worden ter hand gesteld.

Alsvoren, 16 Februari 1787.

Volgens de adressen op de door hem verzorgde drukwerken, werd Reers' zaak van 1731 tot 1742 in een perceel aan de Viebrug, van 1743 tot 1761 aan de Bakkerbrug gedreven. 't Is dus zeer waarschijnlijk, dat R. de drukkerij van zijn voorganger als Statendrukker, Jacobus van Paddenburg, in 1731 heeft overgenomen en die in hetzelfde huis heeft voortgezet. In 1743 is hij iets zuidelijker aan de oostzijde der Oudegracht gaan wonen, vermoedelijk in „Klein Putruwiel”, dat ter plaatse van het latere nr. 136 stond. Geen dezer huizen heeft hij in eigendom bezeten: eerst in 1762 werd door hem een eigen huis aan de Ganzenmarkt (ter plaatse van het tegenwoordige nr. 16) betrokken, zooals het onderstaande uittreksel uit de transport-acte aantoot. R. schijnt niet getrouwd te zijn geweest.

„Den notaris Wernard van Vloten, als speciale gelaste van . . . de eenige nagelate kinderen en erfgenamen van wijlen de heer mr. Jan Carel van Wachendorff en vrouwe Gerarda Cornelia van Oort, in leven echtelieden, . . . ende verklaarden den comparant in gemelde zijne qualiteit bij deze te cederen, transporter en in vollen en vrijen eigendom overtegeven aen ende ten behoeve van de heeren gebroeders Justus [boekverkooper] en Willen Jan Reers [boekdrukker] zekere hijzinge, erve en grond, met zijn kelder en kluys, staande . . . aan de noordzeide van de Gansemarkt, genaamd de Maagd van Gend, streckende voor van de straat, met een vrijen uytgang aan de Neude uytkomende, daar aan de eene zeide Gosuinus Casius en aan de andere zeide Bernardus Hofsmid naast gehuyst en geërft zijn . . .”

Register van transporten en plechten, 10 Febrauri 1762.

Willem Jan, soon van Johannes Reers en Maria vanden Ham, beyde litmaten, wonende bij 't Jans-kerkhof.

In de Janskerk gedoopt, 28 November 1717.

Den Heer Willem Jan Reers, op de Gansensmarkt, laat na mundige Erfgenaamen.

In de Buurkerk begraven, 19 October 1793.

1788 JOHANNES ALTHEER.

Uit de vorenstaande resolutiën der Gedeputeerde Staten van 9 en 16 Februari 1787 is reeds gebleken, dat Altheer in 't voorjaar van 1787 als „adjunct” werd toegevoegd aan den statendrukker Reers.

De Staten van Utrecht hadden in Augustus 1786, als gevolg van de patriotsche woelingen, hun zetel van Utrecht naar Amersfoort verplaatst. Zij konden hunne drukwerken toen moeilijk te Utrecht laten uitvoeren, omdat de kans op een inval der patriotten bij hun gewonen drukker of op in beslagneming door de „pretense” Staten dan bijzonder groot was. Bovendien was door de patriotten, die het gewestelijk en stedelijk bestuur van Utrecht in handen genomen hadden, allen steun aan de verdrongen bestuurscolleges op straffe verboden.

Altheer had echter aangeboden eene filiaal-drukkerij te Amersfoort te vestigen en daar de officieele drukwerken te verzorgen. In dat filiaal is tot September 1787, toen de vroegere orde van zaken hersteld was en de Staten weer rustig binnen de wallen van Utrecht konden vergaderen, gewerkt. 't Is niet bekend, waar Altheer's drukkerij te Amersfoort ondergebracht was.

Van 8 Juni tot 27 November 1787 gaf Altheer ook de „Utrechtsche provinciale staatscourier” in 55 nummers uit, waarvan de nrs. 1—40 (tot 15 Spetember) te Amersfoort gedrukt zijn. „Dit dagblad, het welk voor als nog maar tweemaal 's weeks” als tweede deel het licht zag, bedoelde „onafgebroken het dagelijks voorvallende te kunnen melden”, terwijl daarnaast eene reeks werd uitgegeven en als eerste deel van 132 nummers verscheen, waarin eveneens onpartijdig „alle de brieven, resolutien & c. welke met betrekking tot de „heerschende geschillen, sedert de verlegging der Staatsvergadering van Utrecht naar Amersfoort, door de heeren Staaten van Utrecht zyn geschreeven, genomen &c. met alle de stukken daar toe relatie hebbende”, gepubliceerd zijn.

1787, 16 Februari, Aan Johan Altheer is verleend extract uit de resolutien van de Gedeputeerden van Hun Ed. Mog. Veneris 9 Febr. 1787, ten blijke van zijne aanstelling als adjunctdrukker van Hun Ed. Mog. met belofte van survivance na doode van Hun Ed. Mog. drukker W. J. Reers.

Acten en commissien, 1787, blad 3a.

Op de requeste van Willem Jan Reers en Johannes Altheer, te kennen gevende dat de laatste door Hun Ed. Mog. aan den eersten suppliant geadjunctgeerd zijnde tot ords. drukker van de Heeren Staten dezer Provincie, de eerste suppliant onder goedkeuring van Hun Ed. Mog. besloten heeft de drukkerij aan den

P R O E V E
V A N
L E T T E R E N
E N
O R N A M E N T E N
T E R
D R U K K E R Y E

V A N
J O H A N N E S A L T H E E R ,

*Ordinaris Drukker der Ed. Mog. Heeren
STAATEN 's Lands van UTRECHT.*

E E R T Y D S G E B R U Y K T D O O R
W I L L E M J A N R E E R S , .

Ordinaris Drukker van Hun Ed. Mog.

1 7 8 8 .

Titel der Letterproef van Johannes Altheer.
Het vignet is het door Amelis Jansz. van Paddenburg omstreeks 1630 in gebruik genomen drukkers-
merk (vgl. jrg I. bl. 35)

tweden suppliant afstaan en hem te doen treden in de aanvaarding van dien post, mids de tweede aan den eersten suppliant jaarlijks uitkere eene somme van drie hondert guldens, verzoekende midsdien dat Hun Ed. Mog. deze tot hun lieder onderling genoegene gemaakte schikkinge gelieve te aggreëeren en aan den tweden suppliant uitleveren behoorlijke commissie als ords. drukker voorn.; mitsgaders dat Hun Ed. Mog. al verder gelieven vaststellen, dat, bij aldien de tweede voor den eersten suppliant mocht komen te overlijden, alsdan de successeur van den tweden suppliant zal worden belast met de uitkering van driehondert gulden jaarlijks

Is geappointeert.

De Gedeputeerden &c. accorderen der supplianten bij requeste gedaan verzoek, de daarinne gementioneerde schikking aggreëerende, en verstaan voorts, dat bij aldien de tweede suppliant voor den eersten mocht komen te overlijden, alsdan des tweden successeur zal worden belast met de hier inne geroerde uitkeringe, alles nochtans zonder enige consequentie voor 't vervolg.

Resolutie van Gedeputeerde Staten, 15 Januari 1788.

Acten en commissien, 1788, bladz. 5—7.

Dat deese commissie . . . de ter Landschapsvergadering gedecerneerde commissie [heeft] voor te lichten

Dat deese commissie zal inquireeren naar de ambten, en of zij, die dezelve bekleeden, zig door hunne gedragingen, het vertrouwen der Burgerij hebben onwaardig gemaakt; als ook zal uitzien naar voorwerpen, welke geschikt en bekwaam zoude kunnen zijn, om de openvallende en vacant verklaarde ambten te vervullen; daar meede ten spoedigsten een begin te maaken; en van het een en ander den Raad rapport te doen

Resolutie der Vroedschap, 26 Juni 1795.

Noch hebben welgemelde Gecommitteerden ter vergadering ingediend eene tweede resolutie van derzelve principalen, houdende voordragt of de tegenwoordige 's landsdrukker Altheer noch verder diende te worden gecontinueerd.

En daarop omvrage gedaan zijnde, is goedgevonden op aanstaande Woensdag daar over te delibereren en finaal te concluderen.

Resolutie der Representanten, 29 Juni 1795.

1795 GERRIT POST

Op het geproponeerde, om, ingevolge het geresolveerde op Maandag laatstl. over te gaan tot het aenstellen van een ander landschapsdrukker in plaats van Altheer. En bij die gelegenheid zijnde voorgebragt zeker request van Gerrit Post, burger en boekdrukker binnen de stad Utrecht, daer bij in cas van remotie verzoekende met die post te mogen worden gebeneficeerd. En daar op gedelibereerd, is de burger G. Post aangesteld tot landschapsdrukker — in plaats van denzelven Altheer, welke mits deze van zijn post, als ordinaris drukker der Representanten 's Lands van Utrecht wordt gedimiteerd — en teffens het committé van finantie geautoriseerd, om de Instructie voor den landschapsdrukker na te zien, en

daar in, als ook omtrent de drukloonen de nodige veranderingen te maken en ter approbatie van deze vergadering voor te dragen. Zullende zodra de gemelde G. Post als drukker zal zijn beëdigd, aan den noch fungerenden drukker van zijne demissie en deze aanstelling worden kennis gegeven.

Aan de Representanten 's Lands van Utrecht.

Geeve met verschuldigde eerbied te kennen, Gerrit Post, burger en boekdrukker binnen deze stad, dat den suppliant van ter zijde is geïnformeert dat den tegenwoordigen drukker van de Landschap, van dien post zal worden geresolveert. Waaromme den suppliant, welke vermeent tot dien post de vereischte bekwaamheid te bezitten en voorzien te zijn van de benodigde materialen, zig is keerende tot de Representanten, verzoekende in cas voorschreven, met die post te worden gebeneficeert.

't Welk doende & c.
(Zonder datum)

(get.) G. Post
Resolutie der Representanten, 1 Juli 1795.

1795, July 1. De Representanten 's Lands van Utrecht, vermits het ontslag van den burger Johannes Altheer als landschapsdrukker van de Representanten 's Lands van Utrecht, hebben in deszelfs plaats tot ordinaris drukker gesteld en aangenoomen den burger Gerrit Post, op de emolumenten, baeten en profijten daar toe staande en behoorende, mits dat hij gehouden zal weezen ons met eede te beloven, dat hij zich in het voorsz. drukkers ampt wel ende getrouwelijk, ende met alle neerstigheid zal kwijten, ten meesten dienste en gerieve van welgemelde Representanten en van de Gedeputeerden, ende hetzelfde bij eede be- looft hebbende, ordonneeren wij een iegelijk die het aangaan zal, hem Gerrit Post voor Representanten en onzer ordinaires drukker te erkennen, mitsgaders het effect van dien, daar en zo zulks behooren zal volkoomentlijk en rustelijk te doen en laten genieten.

Gedaan op het Landschapshuijs te Utrecht den 1e July 1795, het eerste jaar der Bataafsche vrijheid.

(Was gearapheert) (Onderstond) Ter ordonnantie van Geme. Representanten (Vooraan in capite stond geappointeerd). (Was getekend) Jb. van Haeften

Op huden den 7e Augustus 1795 heeft den burger Gerrit Post als landschapsdrukker, den eed van getrouwheid, en die jegens de corrupteele afgelegd in handen van de Gedeputeerden van de Representanten 's Lands van Utrecht.

(Onderstond) In kennis van mij (Was get.) Jb. van Haeften

Acten, commissien en instructien van Representanten. 1795, bladz. 166—167.

Zeer waarschijnlijk heeft Post zich in 1780, het jaar van zijn huwelijk, als drukker gevestigd en vermoedelijk toen reeds in het perceel aan de Mariaplaats (thans nr. 50), dat twee jaar later door hem werd aangekocht, zooals door het volgende uittreksel uit de transport-acte wordt bewezen.

„Jan van Noord in qte als speciale gemachtigde van mejuffw Willemijntje Lenghorst, weduwe, boedelhoudster en lijfftochterse van dHr. Cijmones Simons

... dewelke verklaarde in die qte te cedeeren, transporteeren. en in vollen en vrijen eigendom overtegeven aan en ten behoeve van dHr. Gerrit Post, woonende binnen deze stad zekere huizinge en erve, met annexe kamere en den uitgang aan dezelve huizinge en kamere behorende, staande en gelegen binnen deze stad, aan de zuidzijde van de Mariaplaats, en met de voorsz. gang en kamere op den Springweg uitkomende, daar voor aan de Marieplaats oostwaards de notaris Dirk van Oest en westwaards de Catholijken armenkamer binnen deze stad, midsgaders in de Springweg naast de voorsz. gang en kamere ten noorden Sr. Cornelis Schouten en ten zuiden Willem Mulder naast gehuisd en gelegen zijn...."

Bij dezelfde gelegenheid verleenden de verkoopers op dit perceel, dat voor f 4000.— van hun gekocht was, een plecht van „twee duizend guldens tot XX stuivers 't stuk”, welke hypotheek, blijkens de marginale aantekening, 20 Mei 1785 door Post afgelost werd.

Register van transporten en plechten, 15 Maart 1782.

Gerrit, zoon van Jan Post en Pietronella van Loenen, echtelieden en lidmaten, woonende over de Waag.

In de Janskerk gedoopt, 8 Augustus 1756.

Gerrit Post en Alegonda Elizabeth van Luinen.

In de Domkerk getrouwd, 6 November 1780.

Gerrit Post, boekdrukker, oud c. 63 jaar, gehuwd met Allegonda Elisabeth van Luinen, wonende Mariaplaats E 283.

Overlijdensacte, 27 Juni 1819.

Tot bittere droefheid van mij en mijne kinderen ontsliep heden morgen, mijn dierbare echtgenoot Gerrit Post, in den ouderdom van bijna 63 jaren.

A. E. van Luinen, wed. G. Post.

De Affaire zal onder de Firma van de Wed. G. Post en Zoon gecontinueerd worden.

Utrecht den 27. Junij 1819.

Advertentie in de „Utrechtsche Courant”, 28 Juni 1819.

1802 JOHANNES ALTHEER EN GERRIT POST

Voords is op het voorgestelde deezen aangaande beslooten, om heden over 14 dagen van den post van drukker van het Departementaal bestuur 's Lands van Utrecht begevinge te doen.

Notulen van het Departementaal Bestuur, 4 Augustus 1802.

NIEUWE AANWINSTEN

VOORWERPEN

Oude houtsneden voor den druk van speelkaarten. De schenking bestaat uit 4 stellen van verschillend type. De juiste ouderdom dezer houtblokken is moeilijk te bepalen, maar ligt tusschen het laatst der 18e eeuw en het 1e kwart der 19e. In totaal zijn er 68 blokken, naar den ouderdom te splitsen in resp. 20, 16, 16 en 16 bijeenbehorende groepen. De verschillende voorstellingen omvatten uitsluitend de waarden boer, vrouw en heer, zonder aangifte der kleuren. Deze werden n.l., evenals de lagere waarden en de toen doorgaans nog onversierde azen, niet op de kaarten gedrukt, maar geschabloneerd. Onder de collectie bevinden zich een aantal dubbelen.

Voor de historie der speelkaarten is deze aanwinst zeer belangrijk te achten, daar origineele houtblokken vrij zeldzaam zijn.

Eenige houtblokken van omstreeks denzelfden tijd als de voorgaande. Hierbij is een, helaas incomplete serie voor een abc-boekje. Voor de rest varieeren de onderwerpen.

Geschenk van den heer Jos. Cleerdin, directeur der Zuid-Nederlandsche drukkerij te 's-Hertogenbosch.

Een doosje met ijzeren letterstaafjes waarop het letterbeeld verdiept is aangebracht. Ouderdom en gebruik onbekend. Afkomstig uit België.

Geschenk van den heer Lalieu, Arnhem.

Een Columbus wigspatie voor de Linotype.

Geschenk van den heer K. Misset, Arnhem.

DRUKWERKEN

Duitsche huwelijksaankondiging in lithogravure, 1836.

Adreskaart voor „het Herthuis” Gouda, in lithogravure, verm. uit denzelfden tijd als voorgaande.

Geschenk van den heer H. J. H. Wolff, Amsterdam.

Facsimile-nummer van het Rotterdamsch Nieuwsblad in microscopische reproductie ($9\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ c.M.). Zincografie.

Geschenk van den heer J. van Loghem Slaterus, Dordrecht.

Programma van het Zesde Jaarfeest der Typografische Vereeniging te Arnhem „Door Samenwerking Een” op Maandag 13 Jan. 1896.

Geschenk van den heer H. Brunekreef, Utrecht.

Een vel van 10 Assignaties à 5 Livres en 1 assignatie à 500 Livres, gedateerd 2e jaar der Fransche Revolutie.

Geschenk van den heer H. van Herwerden, Santpoort.

Zigzag-kalender voor 1932 met linoleumsneden van verschillende kunstenaars.
Geschenk van den heer Fré Drost, te Groningen.

BOEKEN

Jubileumboek der fa. G. H. Bührmann (ex nr. 69).
Papiernormen en Papierbesluit 1922.
G. H. Bührmann, Formaat- en Eenheidsnormen.
Geschenk van den heer G. H. Bührmann, Amsterdam.

DIVERSEN

Een uitgebreide collectie matrijzen, cliché's en drukproeven ten behoeve van den rubberdruk voor zakken.
Geschenk van de Mechanische Papierwarenfabriek (Me-Pa), Utrecht.

BRUIKLEEN

Een uitgebreide collectie, bestaande uit 53 nummers, van cliché's, glasnegatieven, kleurenproefdrukken etc., allen tezamen een volledig overzicht gevende van het z.g. Elfapoces.
In bruikleen afgestaan door den heer H. Schenkkan, Amsterdam.

Uit bovenstaande opgave van geschenken en bruikleenen, waaronder zich enkele zeer belangrijke nummers bevinden, blijkt tot ons groote genoegen dat niet alleen de belangstelling in het Grafisch Museum groeiende is, maar ook dat het juiste besef van hetgeen voor het museum van belang kan zijn beter tot uitdrukking begint te komen.

Een Museum als het onze, dat slechts zeer geringe middelen bezit tot aankoop van belangrijke voorwerpen die zoo nu en dan worden aangeboden of in veilingen worden aangetroffen, is uiteraard vooral aangewezen op de toename van het ledental met daaruit voortvloeiende ruimere inkomsten en op de daadwerkelijke belangstelling van een publiek, dat bereid is voorwerpen van historischen of anderen aard, wier bezit voor het Museum van waarde kan zijn, kosteloos af te staan. Slechts als de offervaardigheid der belangstellenden zich op deze wijze in ruime mate uit, mag verwacht worden dat het Grafisch Museum, dat thans nog klein is, langzamerhand een meer en meer volledig beeld zal kunnen geven van den oorsprong en de ontwikkeling der drukkunst in Nederland en daar buiten.

Ieder die de groote grafische musea in het buitenland heeft bezocht, moet overtuigd zijn geworden van het groote belang dat aan het bezit van een dergelijke instelling voor Nederland en de Nederlandsche drukindustrie verbonden is.

B. MODDERMAN

HET GRAFISCH MUSEUM

ORGAAN VAN DE VEREENIGING
MUSEUM VOOR DE GRAFISCHE
VAKKEN, GEVESTIGD TE UTRECHT

REDACTIELEDEN: A. W. BARTEN, MENNO HERTZBERGER EN B. MODDERMAN

TWEEDE JAARGANG

JANUARI 1933

NUMMER 2

NIEUWE LEDEN

Sinds het verschijnen van het vorige nummer van „Het Grafisch Museum” zijn tot onze Vereeniging toegetreden als leden :

Jhr. H. Teding van Berkhout, Amsterdam.

F. W. G. Théonville, Utrecht.

J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

JAARVERSLAG VAN DEN SECRETARIS

Op 27 April 1932 vond de algemeene vergadering plaats, waarop de jaarverslagen van secretaris en conservator werden uitgebracht. De rekening en verantwoording van den penningmeester sloot met een batig saldo over 1931 van f 763.48½.

Wegens zijn vertrek naar Leiden en drukke werkzaamheden bedankte de heer dr. L. J. van Holk als bestuurslid, zoodat het bestuur thans als volgt is samengesteld :

jhr. dr. M. R. Radermacher Schorer, voorzitter ;

A. W. Barten, secretaris ;

C. R. Sijsling, penningmeester ;

Lex Barten, conservator, en de heeren F. L. van der Bom, J. F. Duwaer, mr. H. J. D. D. Enschedé, L. B. Groen, Menno Hertzberger, J. H. Th. O. Kettlitz, H. Knuttel, L. Levisson, B. Modderman en A. Stols.

In 1931 werden twee bestuursvergaderingen en één door het dagelijksch bestuur gehouden.

Om het regelmatig verschijnen van het vereenigingsorgaan „Het Grafisch Museum” te bevorderen, werd de heer Lex Barten als secretaris aan de redactie toegevoegd. Desondanks werd het verschijnen van het orgaan bemoeilijkt door het niet-ontvangen of te laat inzenden van voldoende kopij. Dank zij echter de verkregen medewerking van den heer G. A. Evers, vermocht de redactie evenwel er in slagen, elk nummer nog uit 20 pagina's te doen bestaan. Wil het orgaan aan het doel beantwoorden, dan dient door meerdere medewerking de verschijning bevorderd te worden, waartoe de redactie een beroep doet op allen, die met het Museum sympathiseeren en in staat zijn geschikte kopij te leveren.

Konden in het tweede nummer van „Het Grafisch Museum” onder de rubriek „Nieuwe leden en donateurs” nog 17 namen worden vermeld, in het derde nummer bedroeg dit aantal slechts 3. De vooruitgang van onze vereeniging door het toetreden van nieuwe leden begon zich dus zeer te beperken, zoodat het propaganda-middel, dat gezien werd in deelname van het Museum aan de tentoonstelling „Beter drukwerk”, van 28 October tot 5 November te Arnhem, dankbaar werd aangegrepen, temeer daar de Federatie der Werkgeversorganisaties in het Boekdrukkersbedrijf hiertoe onze vereeniging welwillend in de gelegenheid stelde. Wel is waar stelt het bestuur zich op het standpunt, dat het elders exposeeren niet op den weg ligt van ons Museum, doch deze gelegenheid, om het Museum meer algemeen bekend te maken en belangstelling te doen opwekken bij de groote schaar van boekdrukkers en vele andere belanghebbenden, die anders nagenoeg onbereikbaar zijn, kon het bestuur niet laten voorbijgaan, zonder er dankbaar gebruik van te maken. De conservator wist smaakvol een kleine, doch goede collectie uit het beschikbare materiaal te rangschikken in twee daartoe afgestane lokaliteiten op de bovenverdieping van het tentoonstellingsgebouw. De heer Modderman heeft bereids in het laatst verschenen nummer van „Het Grafisch Museum” onze inzending eenigszins uitvoerig beschreven, zoodat een opsomming van het tentoongestelde hier achterwege kan blijven. Wel dient vermeld, dat de bereikte resultaten alleszins bevredigend zijn te noemen; in totaal konden 33 nieuwe leden worden ingeschreven, een aanwinst welke in den huidigen crisistijd zeer belangrijk is te noemen. Door deze vermeerdering bedroeg het totaal aantal leden en donateurs op 31 December 160, welk getal inmiddels door het bedanken van eenige leden, hiertoe door de tijdsomstandigheden gedwongen, een weinig is geslonken. Wil het ledenaantal op zijn minst op peil blijven, dan dient door onderlinge propaganda voortdurend gewerkt te worden aan ledenwerving. Voor dit doel zijn steeds nummers van „Het Grafisch Museum” en ander materiaal beschikbaar bij den secretaris.

Een niet minder gunstig gevolg van onze deelname aan de tentoonstelling waren verschillende schenkingen aan ons Museum. De conservator zal deze in zijn verslag memoreeren, zoodat hier kan worden volstaan met een dankbetuiging aan allen, die hebben bijgedragen om ons Museum met een grootere of kleinere gift te verrijken. Een woord van dank tevens aan de Federatie der Werkgeversorganisaties in het Boekdrukkersbedrijf, welke onze vereeniging in staat stelde deze gunstige resultaten te kunnen boeken.

Het bezoek aan het Museum was in het afgelopen jaar niet bepaald bevredigend. Wel is waar bezochten de leerlingen der School voor de Grafische Vakken regelmatig het Museum en namen bezoekers der School vaak de gelegenheid waar eveneens in het Museum een kijkje te nemen, de belangstellenden die zich zelve voor een bezoek aanmeldde, waren slechts klein in aantal. Het lijkt mij daarom niet overbodig, hier ten slotte te vermelden, dat de leden onzer vereeniging, na vooraf bericht, vrijen toegang tot het Museum hebben en de conservator of ondergeteekende op daartoe geschikte tijdstippen steeds gaarne bereid is bezoekers te ontvangen.

De secretaris,
A. W. BARTEN

JAARVERSLAG VAN DEN CONSERVATOR

Ook dit jaar heeft ons Museum zich in algemeene belangstelling mogen verheugen en verwierf zeer veel nieuwe aanwinsten, waaronder belangrijke.

Verheugend is het feit, dat personen, buiten de grafische wereld staande, van hun interesse doen blijken. Vermelden wij in dit verband het geschenk van mevrouw A. van Panhuys—Waller, n.l. drie spellen oude speelkaarten uit het laatst der 19de eeuw, zoomede van den heer F. Yperlaan eenige oude boekjes.

Uit de vakwereld gewerden wij van den heer Jos. Cleerdin een prachtige collectie origineele houtblokken voor den druk van speelkaarten, ten getale van 68, benevens nog een zelfde verzameling met varierende onderwerpen. Onder deze laatste is een helaas incomplete serie voor een a-b-c-boekje.

De heer Laliu uit Arnhem zond ons een doosje ijzeren letterstaafjes met diepriet beeld, afkomstig uit België, terwijl de heer Misset uit dezelfde stad een z.g. „Columbus-spatie” voor de Linotype ons deed toekomen.

Door bemiddeling kregen wij van de Mechanische Papierwarenfabriek (M.E.P.A.) Utrecht, een uitgebreide collectie matrijzen, cliché's en drukproeven ten behoeve der winkelzakken-productie. De collectie geeft een aardigen indruk omtrent de vervaardiging der rubbercliché en het uiteindelijke resultaat: de bedrukte winkelzak.

De collectie familiedrukwerk werd vergroot met huwelijks- en overlijdensaankondigingen uit de 17e eeuw, afkomstig resp. uit Holland, Duitschland en Engeland. Vooral het overlijdensbericht uit laatstgenoemd land kenmerkt zich doordat het een geprägt en gestansd exemplaar is. Schenkers waren respectievelijk de heeren Wolff, Amsterdam, en Stuyvenberg, Velp.

Ter vermeerdering van hetgeen wij op het gebied van vakorganisatie bezaten, ontvingen wij van den heer Brunekreef te Utrecht een programma van het zesde jaarfeest der Typografische Vereeniging te Arnhem „Door Samenwerking Eén”, 13 Januari 1896.

Nogmaals van den heer Wolff te Amsterdam een adreskaart voor „Het Hertshuis” te Gouda, in lithografie, eerste helft 19e eeuw en van den heer Stuyvenberg te Velp een oprichtingscirculaire der steendrukkerij F. W. Schöttelndreier in 1892.

Eenige aardige specimen van drukwerk kregen wij van den heer Van Lochem Slaterus te Dordrecht en Van Herwerden in Santpoort in den vorm van een facsimile-nummer van het „Rotterdamsch Nieuwsblad” in microscopische reproductie en een vel van 10 Assignaties à 5 Livres en 1 Assignatie à 500 Livres uit het tweede jaar der Fransche Revolutie.

Aan boekwerken verkreeg ons Museum van den heer G. H. Bührmann, Amsterdam, het Jubileumboek der firma, het „Papiernormen en Papierbesluit 1922” en een exemplaar van G. H. Bührmann, „Formaat en Eenheidsnormen”, terwijl de heer Duwaer ons „De Illustratie van het Boek” door J. F. van Royen zond. Tenslotte het boekje „Chemisch-Technische Wenken voor Boek- en Steendrukkerijen”, van het grafisch-technisch bureau Schenkkan.

Moderne kalenders breidden zich o.a. uit met de Zig-Zag-kalender 1932, ons gezonden door den heer Fré Drost, Groningen.

Zeer verheugend was het bruikleen van den heer Schenkkan, een collectie

bestaande uit 53 deelen, die een volledig overzicht geven van het z.g. Elfo-procedé.

In totaal vermeerderde onze collectie zich met 9 grootere en kleinere boekwerken, 92 voorwerpen (waaronder de cliché's voor het Elfo-procedé en den rubberdruk) en tenslotte een 100-tal drukwerken; de proefdrukken van de beide reeds genoemde werkwijzen inbegrepen.

Ook dit jaar werden wij weer eenige malen geraadpleegd door particulieren die inlichtingen omtrent grafische mogelijkheden en onmogelijkheden wenschten; inlichtingen die nauwkeurig werden verstrekt.

Huisorganen en ander drukwerk van diverse firma's worden ons op gezette tijden toegezonden, terwijl de verzameling van oude en moderne handelsdrukwerken, couranten, tijdschriften, divers drukwerk, enz. zich gestadig uitbreidt. Door deze laatste omstandigheid komt het Museum hoe langer hoe meer ruimte te kort om het belangrijkste overzichtelijk te exposeeren, zoo zelfs, dat men in overdrachtelijken zin zou kunnen zeggen: onze verzameling puilt aan alle kanten uit de doos waarin zij voorloopig geborgen is. Het wordt dan ook in alle opzichten thans voor het Museum van belang naar een beter gelegen, grootere ruimte uit te zien.

LEX BARTEN,
Conservator.

KOPERDIEPDRUKFILM MET RETOUCHEERBARE MATLAAG *)

Laat ik de lezers van het orgaan „Het Grafisch Museum” maar dadelijk zeggen, dat, toen ik voor ongeveer twaalf jaar in een vooraanstaande fabriek der fotobranche, in Duitschland, begon de fabricage van cartondikke gematteerde vlakke film op te nemen, ik eigenlijk niet eens wist een filmmateriaal uitgevonden te hebben, dat aan het koperdiepdruk-procedé zou ten goede komen.

Toendertijd was het mij slechts daarom te doen om den omzet te verhoogen en een filmmateriaal in den handel te brengen, waarmede men onbreekbare doorzichtsbeelden kon maken voor verschillende doeleinden. Deze beelden zouden geschikt moeten zijn voor amateurs, die hun stereobeelden ermee konden maken, voor Röntgen-instellingen, om de origineele opnamen van den patient weer af te drukken en de zoo verkregen beelden van het eene sanatorium naar het ander, of aan ziekenhuizen gewoon met andere gegevens omtrent den patient te sturen zonder gevaar van breuk. Voor de bioscopen om de reclamefoto's, die in den ingang van de theaters thans tegen den muur geprikt zijn, te vervangen door diapositieven die van achteren verlicht konden worden, en zulke dingen meer. Er zat naar mijn meening veel toekomst in het artikel en

*) Van den schrijver van dit artikel mochten wij voor het Museum een album met specimen van Toxo-diepdrukfilm ontvangen. (Zie onder nieuwe aanwinsten). Op ons verzoek schreef de schenker dit artikel tot nadere inlichting.

ik ben er van overtuigd dat het een universeel gebruik zou gevonden hebben als er wat propaganda voor gemaakt was. Maar... de fabriek werd door een groot concern opgekocht om ze stop te zetten en zoo uit den weg te ruimen! Zoo gaat het in 't leven.

Dat teleurstellende slot had ik niet verwacht toen ik met veel animo aan 't werk ging en mij zette om het nieuwe filmmateriaal te maken. Steeds is er aan zulke nieuwe artikelen zeer veel arbeid te besteden, voor het zoover is, dat men het nieuwe product klaar heeft en de kwaliteit onberispelijk, zoodat men het zonder vrees voor tegenslagen in den handel brengen kan. Men moet er zelf heelemaal van overtuigd zijn, dat het nieuwe artikel kans heeft te slagen, anders komt men er niet. In 't bijzonder moet er heel wat energie verspild worden om de tegenslagen, al zijn ze soms nog zoo miniem, te overwinnen, afgezien nog van de tegenwerking van anderen die medezeggenschap hebben, maar er niet van overtuigd zijn, dat voor hetgeen men als nieuw brengt, wat te zeggen valt.

Moet ik nog gaan uitweiden, wat het mij voor moeite kostte de fabricage in al zijn onderdeelen op peil te brengen, wat het mij voor zorg baarde een heel fijne, korrelvrije matlaag op de film te krijgen, hoe ik voor de juiste tinten moest zorgen, die als ze niet goed geweest waren het heele artikel in miscrediet hadden kunnen brengen? Och kom, laten wij deze minder prettige herinneringen hier niet ophalen, want de hoofdzaak was dat een prachtig filmmateriaal verkregen werd na veel proefnemingen en moeite.

In dien tijd gebeurde het toevallig, dat een der groote Hollandsche missiehuizen, dat ook over een groote drukkerij beschikt, het plan opvatte een zendingsfilm te maken voor het bioscoopbedrijf en mijn raad inwon, daar ik bekend stond als filmvakman. Er kwamen eenige besprekingen tot stand en zoo terloops kwamen wij ook in gesprek over den koperdiepdruk, waarmede de chemigraaf van het klooster zich druk bezig hield. Er werd natuurlijk over de matfilm gesproken en dadelijk waren de kloosterbroeders bij de hand dezen film te beproeven voor den koperdiepdruk, het was een uitkomst voor hen en... enfin wij waren er! Heel doodgewoon dus, zonder eenige sensatie!

Hoe men er in vakkringen over oordeelde kan men in een artikel lezen, dat de lezers in een volgend nummer zullen vinden en waarin nadere technische gegevens verspreid werden door de redactie van den „Deutscher Buch- und Steindruck“, onder den veel belovenden titel „Nieuwe wegen der diepdrukvervaardiging“.

Bilthoven

LEO CREMER

VAN WIEN IS DE EERSTE IJZEREN HANDPERS AFKOMSTIG?

Ons Museum is thans in het bezit gekomen van een zeer oude ijzeren handpers, een imitatie Stanhope-pers, van Belgisch fabrikaat. Vrijwel algemeen wordt aangenomen dat de eerste ijzeren handpers afkomstig is van Lord Stanhope en in de eerste jaren der 19de eeuw werd gebouwd. Toch is dit niet juist. In 1772

toch maakte Wilhelm Haas te Basel een beschrijving openbaar van een door hem uitgevonden verbeterde boekdrukkers. Daarna kwamen Bosworth, Ridley en Prosser met verschillende door hen aan de houten handpers aangebrachte verbeteringen. Ook F. A. Didot bracht een door hem verbeterde houten boekdrukkers in den handel, de zoogenaamde „Presse à un coup”.

Men zou hieruit de gevolgtrekking kunnen maken dat ook Haas een verbeterde houten handpers bouwde. Uit het volgende zal echter blijken, dat dit niet het geval was, maar dat de Zwitsersche lettergieter Wilhelm Haas als de uitvinder van de eerste ijzeren handpers moet worden beschouwd.

Uit verschillende bronnen voor vakgeschiedenis was mij reeds vroeger gebleken dat Haas lettergieter te Basel was en hij een pers uitvond, welks hoofdbestanddeelen uit ijzer bestonden. Een nauwkeurige beschrijving der pers was evenwel nergens te vinden, wel echter de mededeeling dat hij had uitgegeven een Duitsche en Fransche beschrijving zijner pers.

Die vermelding dat de hoofdbestanddeelen uit ijzer bestonden deed destijds mij reeds afvragen: welke hoofdbestanddeelen zouden bedoeld zijn? En, indachtig aan de wetenschap dat de eerste ijzeren handpers door Stanhope werd uitgevonden, meende ik dat met die hoofdbestanddeelen voornamelijk de schroef, degel en kar zouden zijn aangegeven. Toen ik echter later weer eens vond dat de pers op een steenen blok rustte, begon ik te twifelen of er wel van een houten handpers sprake kon zijn. Wijlen de heer J. W. Enschedé, die in 1906 in het *Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen* een uitvoerige verhandeling over de houten handpersen gaf, was met mij van meening, dat er dan niet veel hout aan de pers van Haas kon zijn verwerkt, maar ook hij beschikte niet over de bewuste uitgegeven beschrijving en deze toch kon alleen opheldering geven.

Eindelijk, na jaren, mocht het mij gelukken in het buitenland de „beschrijving” te verwerven en nog wel een exemplaar, waarbij de afbeeldingen in kopergravure keurig in handkleur waren bewerkt.

Uit de hierachter volgende vertaling en de in kleuren gereproduceerde afbeeldingen blijkt nu duidelijk dat feitelijk hier sprake is van een ijzeren handpers; dat het voetstuk van steen is en het rooster van hout, doet minder ter zake. Op alle persen treft men wel onderdeelen van hout aan. Ziehier wat de uitvinder Haas over zijn pers schrijft:

BESCHRIJVING EENER NIEUWE BOEKDRUKPERS

„Sinds de uitvinding der boekdrukkunst is wellicht de pers het eenige werktuig om welks verbetering men zich het minste heeft bekommerd; en toch is het alleen de pers, welke het werk en de bekwaamheden van den lettersnijder, van den gieter en van den zetter tot een volmaakt einde en naar voren brengt. Zonder de volmaaktheid der pers kan ook de bekwaamste drukker nimmer een groot aantal vellen zoo zuiver afdrukken, als de fraai gevormde en goed gerangschikte letters verdienen. Het is dan ook verwonderlijk, dat men na de uitvinding van de pers meer dan een tijdruimte van 300 jaren heeft laten voorbijgaan, zonder aan de vervolmaking van deze machine te denken. In de meeste boekdrukkerijen

toch worden de persen van vroeger met meer of minder onbelangrijke veranderingen blijvend gebruikt, ja, wanneer men zelfs een groot gedeelte van onze nieuwe boeken vergelijkt met de oude en opmerkt dat de nieuwe ten opzichte van gelijken en goeden druk vaak verre ten achter staan bij de oude boeken, dan zal men zelfs op de gedachte komen, dat de pers in de latere tijden eerder veronachtzaamd is dan verbeterd.

De bouwwijze van de gewone persen is algemeen bekend. Het houten gestel met meer of minder bekwaamheid samengevoegd en dikwijls aan de belangrijkste deelen te zwak, lijdt door elke merkbare verandering van het weder en is zelden sterk genoeg, om de daarbij behoorende deelen van metaal in nauwkeurig verband en de bij deze machine zoo noodzakelijke vastheid en gelijken stand te behouden. Daarbij komt nog de omstandigheid dat een drukker, die over de resultaten van zijn werk niet onverschillig is, met groot tijdverlies op allerlei dingen bedacht moet zijn, om de fouten van zijn pers, zooveel mogelijk, te verbeteren en haar gebreken te ondervangen. Bovendien nemen de persen van ouden bouwtrant zeer veel ruimte in beslag, ze verdonkeren door haar hoogte het vertrek en worden door de onvermijdelijke versperringen nadeelig voor het gebouw.

Deze onvolmaaktheden van een zoo gewichtige machine hebben sinds lang mijn aandacht getrokken en ik heb tijd en kosten er aan besteed hierin te voorzien. Reeds in het jaar 1772 begon ik hiertoe mijn proefnemingen. De algemeen bekend zijnde muntpers bracht mij op de eerste gelukkige gedachte; ik trachtte het belangrijkste daarvan op de boekdrukkers toe te passen en werd in mijn pogingen aangespoord, daar ik juist in dienzelfden tijd de door mij uitgevonden verbeteringen der lettertypen door den druk wilde bekend maken. Ik moet erkennen, dat het denkbeeld deze op een verbeterde pers te kunnen afdrukken en dus de kunst in eens met een dubbele uitvinding te verrijken, mij bijzonder aantrok en aanmoedigde. Reeds met het eerste model, dat ik in het klein liet vervaardigen, was ik in staat, de verklaring over de nieuw uitgevonden systematisch gesneden lijnen en spaties af te drukken en nog in hetzelfde jaar stelde ik een volgens mijn plan veranderde boekdrukkers in het groot op. De vreugde welke ik over het gelukkige resultaat van mijn bemoeiingen smaakte, was evenwel van korten duur. Ongunstige voorvallen, welke ik liever onder de sluier der vergetelheid wil laten rusten, remden mij op eens en voor langen tijd in den vooruitgang van mijn onderneming. Eerst in het jaar 1787 hebben gunstiger omstandigheden mij veroorloofd, de verbroken draden weder vast te knoopen en dientengevolge meerdere met nieuwe verbeteringen uitgeruste persen voor de nieuw ingerichte boekdrukkerij van mijn zoon op te stellen.

Bijna op denzelfden tijd zijn ook andere liefhebbers der boekdrukkunst begonnen aan verbeteringen der pers. Sinds tien jaren hebben de tijdschriften ons verschillende daarop betrekking hebbende uitvindingen aangekondigd en in het bijzonder hebben de heeren Anisson, de zoon, en Pierre in Parijs, de eerste in 1785 en de laatste in het jaar 1786, de door hen verbeterde persen in zeer fraaie schetsen en met geleerde verhandelingen aangekondigd. Ik laat gaarne al deze uitvindingen in haar waarde en voer hier alleen maar aan, dat mij geen uitvinding bekend is geworden, welke in werkelijkheid met de mijne overeen kwam, zoodat men mij nimmer kan verwijten, dat ik vreemde ontdekkingen heb benut en de

ideëen van andere kunstenaars voor de mijne heb uitgegeven. Of overigens mijn pers onder de nuttige uitvindingen een plaats of misschien de voorkeur verdient, is niet mijn zaak; het is de zaak van kunstbevoegde rechters, aan wier billijke beoordeeling ik hiermede de beschrijving en schetsen mijner pers rustig overgeef.

Koperplaat I.

Deze plaat toont in perspectivisch aanzicht den geheelen bouw eener pers. Haar eigenlijke deelen bestaan uit een van ijzer gegoten op een vaste steenklomp opgeschroefde boog; in deze boog beweegt zich in een metalen goed bevestigde schroefmoer de schroef, waarop in plaats van den eenvoudigen beugel een balans in evenwicht bevestigd is, op welke beide uiteinden gewichten zijn aangebracht, waardoor de beweging gemakkelijker gemaakt wordt en in 't bijzonder de uit te oefenen kracht aanmerkelijk wordt vergroot.

De overige deelen dezer pers zijn met die van oude bouwwijze minder verschillend en worden in hun ontleding in de volgende platen aanschouwelijk gemaakt.

Koperplaat II.

Fig. I en II. Zijaanzicht en horizontale doorsnede.

De ijzeren persboog A, welks deelen in de derde koperplaat uit elkander worden gezet.

De steenen voet B, waarin 1, 2, 3, 4 door den geheelen steen doorgaande gaten zijn, waardoor de schroeven komen, welke de persboog bevestigen.

Het rooster C is van stevig hout tezamen gevoegd, waarin in plaats van de gewoonlijk vlakke scheenen, drie halfronde uitgeholde ijzeren gaten H zijn ingelaten.

De inktkast D heeft, om den inkt zuiver te houden en voor stof te bewaren, een deksel zooals op de eerste plaat is te zien. Passend in deze kast is een koperen aan drie zijden omgebogen plaat ingeschoven, welke van tijd tot tijd eruit kan worden genomen en schoongemaakt.

De balans E met de gewichten F is aan beide zijden omlaag omgebogen, van voren om de scheede op behoorlijke armhoogte te brengen en van achteren opdat het gewicht onder de inktkast kan doorgaan.

De kar G is van de gebruikelijke slechts daarin verschillend, dat hij in plaats der nokken van onderen drie koperen prismata heeft, waarvan de scherpe hoeken in de drie halfronde uitgeholde ijzeren gaten H loopen, zooals in de derde plaat duidelijk is te zien.

In plaats dat de tympaan door de scharnieren draaibaar aan den bak is bevestigd, beweegt deze zich tusschen de twee stalen punten tt (koperplaat 3) in koperen pannen, waardoor haar beweging aanmerkelijk lichter is geworden en in een voortdurend zelfde richting wordt gehouden.

De beweging van de kar geschiedt zooals gewoonlijk door middel van den slinger I, echter met twee dubbele rollen en vier riemen, welke aan de beide uiteinden der kar door kleine stelraadjes kunnen worden aangetrokken en in de goede richting gespannen.

Het anders met de kar meegaande steunsel K van den tympaan is aan het einde van het rooster in den voorsten steunpilaar L ingeschoven en vastgeschroefd, om dit naar willekeur van den drukker hooger of lager te stellen. Het kan ook (zooals op plaat I is aangegeven) door een scharnier bewogen worden; een inrichting, welke bijzonder bij zulke persen noodig wordt, waarop men voor buitengewone formaten een grootere kar wil aanbrengen.

M is de middenpilaar onder het rooster, opdat deze bij het opdragen niet heen en weer geschud kan worden.

De balpennen bevinden zich aan het ronde ijzer N, hetwelk van voren aan de persboog is bevestigd.

Koperplaat III

A is de persboog, van voren gezien. In den kop (a) ervan is een zeshoekige opening, welke van onder een weinig wijder is dan van boven en waarin de metalen spilmoeren (b) zijn bevestigd.

De spil (c) is van boven afgeplat om de balans E naar willekeur er op te kunnen plaatsen, welke dan door een daarop geschroefde metalen knop (d) wordt vast gemaakt. Van onder steekt de spil in een metalen bus (e); aan het einde is de spil bij (f) verdund en wanneer de ijzeren klemhaak (g) door middel van twee verzonken schroeven aan de spil is bevestigd, dan wordt deze met de metalen bus (e) verbonden. Het geheel drukt op een stalen punt (h), welke onder in de spil is gestoken en zich in het eveneens van staal zijnde pennetje (i) beweegt. Hieronder steekt door een vierkante opening van de metalen bus (e) de tap (k), welke onbeweeglijk op den degel drukt.

Aan de beide kanten van de metalen bus worden de metalen plaatjes (l) met vier doorgaande schroeven (m) bevestigd; aan elk dezer plaatjes komen twee haken (n), waaraan de degel wordt vastgebonden. Deze haken worden door schroefmoeren (o) gedragen, welke tegelijk dienen om den degel steeds de zoo noodzakelijke horizontale en met het fundament gelijk loopende richting te geven.

De voeten der pers, waarvan er een van boven gezien (p), door wiens gaten de door den steenen voet gaande schroeven (r) komen, zijn met de moeren (s) vast tot een geheel tesamen verbonden. Daarop staat van voren de balknecht N, welke evenals de persboomgesp O door metalen knoppen wordt vastgehouden. Deze knoppen dienen tegelijkertijd als bovenmoeren, opdat de onderste niet los zullen gaan.

De degel P is zoo groot als het fundament, waardoor het grootste formaat met één teug gedrukt kan worden.

Deze korte beschrijving lijkt mij voor iedereen een voldoende handleiding te zijn. Mochten echter liefhebbers der boekdrukkunst nog een nadere verklaring van mij verlangen, dan ben ik gaarne bereid, hen deze te geven. Ook wil ik het gaarne op mij nemen, soortgelijke persen, voor hen die dit wenschen, onder mijn toezicht te laten vervaardigen. Ik kan in dat geval een goede en duurzame inrichting van het geheel waarborgen, daar mijn werklieden de juiste verhoudingen van alle deelen dezer machine volkomen kennen en reeds meerdere persen hebben vervaardigd."

* *

Het lijkt mij niet onaardig, na deze vertaling van de beschrijving welke Haas van zijn pers gaf en waardoor dus bewezen wordt dat de eerste ijzeren handpers door hem is uitgevonden (merkwaardig is het dat de Stanhope-pers ook een boogvorm heeft waarin het bewegingsmechanisme bevestigd is, waardoor deze pers, op den voet na, eenige gelijkenis heeft met de pers van Haas), eenige bijzonderheden uit 't leven van Haas mede te deelen, waaruit blijkt dat hij op velerlei gebied naam heeft gemaakt en ook welke moeilijkheden hij heeft ondervonden.

Wilhelm Haas Sr. werd 23 Aug. 1741 te Basel geboren als zoon van een bekwaamen lettergieter en stempelsnijder uit Nürnberg, die in Basel het burgerrecht had verkregen. Hij leerde bij Daniel Bernouilli de wiskunde en werktuigkunde en toonde reeds in zijn jeugd een bepaalden aanleg voor het beroep van zijn vader te bezitten. In 1764 zette hij zijn vaders zaak voort, welke hij spoedig tot een der voornaamste uit dien tijd wist op te voeren. Hij sneed zijn bekende Fraktur-letter, welke door regelmatigheid en duidelijkheid uitmuntte, verder een antiqua-letter naar het voorbeeld van Baskerville en ook een aantal Oostersche lettertypen. In 1772 vond hij een verbeterd systeem uit voor spaties en lijnen in stukjes. Zijn voornaamste uitvinding was echter de verbetering der drukpers, welke sedert 1500 ongeveer onveranderd was gebleven. Daar hij echter geen opgeleid boekdrukker was, vormde deze omstandigheid in de toenmalige vakverhoudingen een beletsel om zelf de pers voor het drukken te gebruiken. Hij verkocht haar daarom aan den boekdrukker Schweighausen; zelf moest hij zich vergenoegen met de uitgave in 1790 van een Duitsche en Fransche beschrijving. In 1775 maakte Haas proeven, landkaarten en muzieknoden met typen te vervaardigen. De eerste gedachte voor het zetten van landkaarten zou afkomstig zijn van den hofdiaken A. G. Preuschen in Karlsruhe, die Haas het voorstel deed, met hem een associatie voor deze nieuwe kunst, de „typometrie” aan te gaan. Haas ging met energie en overtuiging op dit denkbeeld in. Als eerste proefstukje verscheen in het begin van 1776 in Basel een blaadje met boschgewas en den loop eener rivier; een tweede proef was reeds volmaakter en werd getoond aan de Keizerlijke academie te St. Petersburg en aan den beroemden geograaf Büsching, die voor de uitvinding in verrukking kwam. Nu kwam echter Breilkopf voor den dag, die verklaarde dat hij reeds 12 jaar met dezelfde proefnemingen bezig was, waarop deze zijn proeven inzond. In October 1776 gaf Haas een kaart in 4° uit van het kanton Basel, waarvan in 1777 een nieuwe uitgave in het gebruikelijke landkaartenformaat verscheen, waarop een nabootsing der kaart van Sicilië van Hubert Jaillot uit het jaar 1736 volgde. Deze werd aan koning Ferdinand IV van Napels opgedragen en verscheen ook in een Fransche uitgave. Daarna gaf hij nog ongeveer een twaalfstal van zulke kaarten uit. In 1780 richtte Haas in vereeniging met den talentvollen boekdrukker en boekhandelaar Joh. Jak. Thurmeysen een zaak op, welke zeer fraaie werkstukken leverde. De verbinding hield echter na 6 jaar op en de zoon van Haas nam de leiding der boekdrukkerij over. Wilh. Haas, die ook nog brigade-chef en generaal-inspecteur der Helvetische artillerie was, stierf tot algemeene droefheid op een inspectie-reis, den 8sten Juni 1800.

De zaak bestaat thans nog als de bekende Haas'sche Schriftgiesserei A.-G. und Messinglinienfabrik in Münchenstein-Basel.

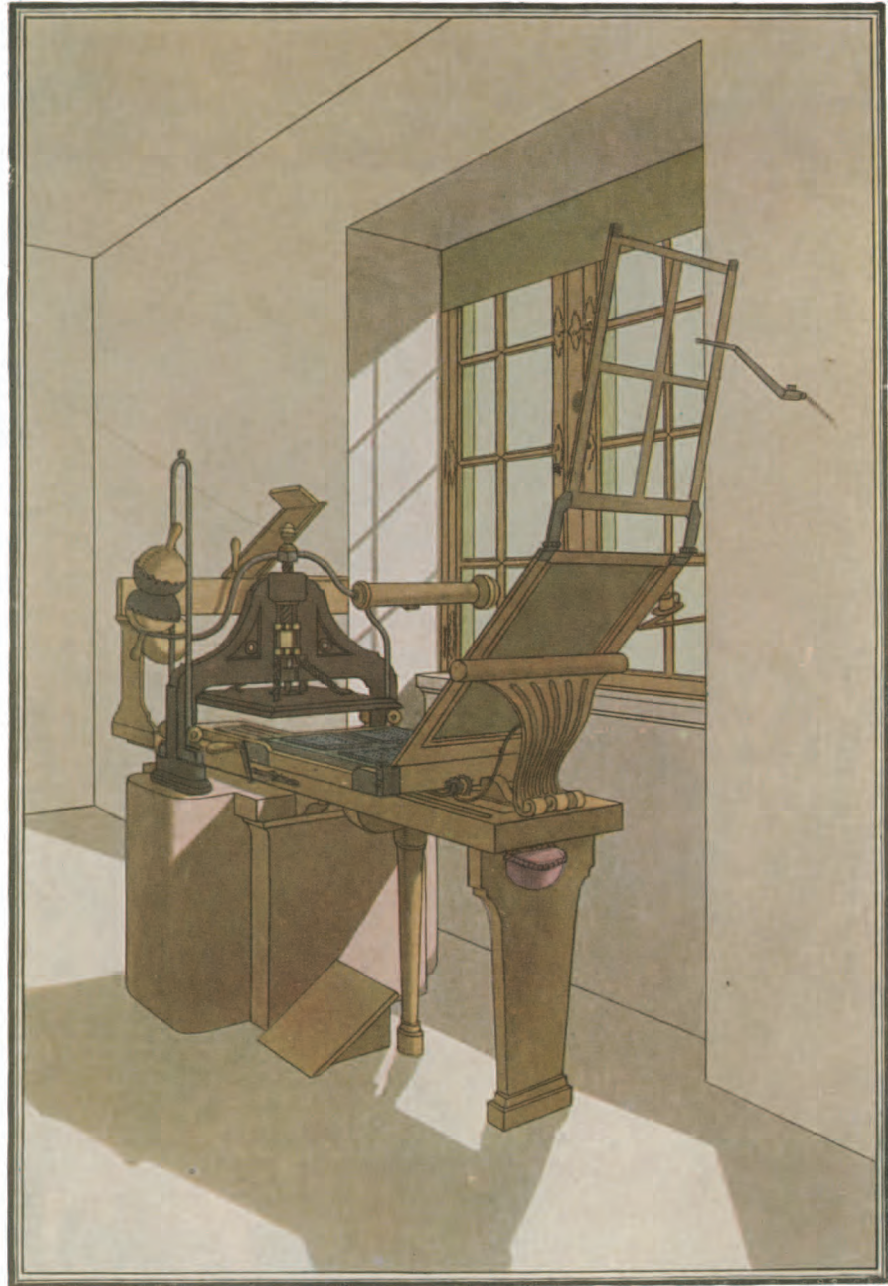
A. W. BARTEN

BESCHREIBUNG UND ABRISSE
EINER NEUEN
BUCHDRUCKERPRESSE

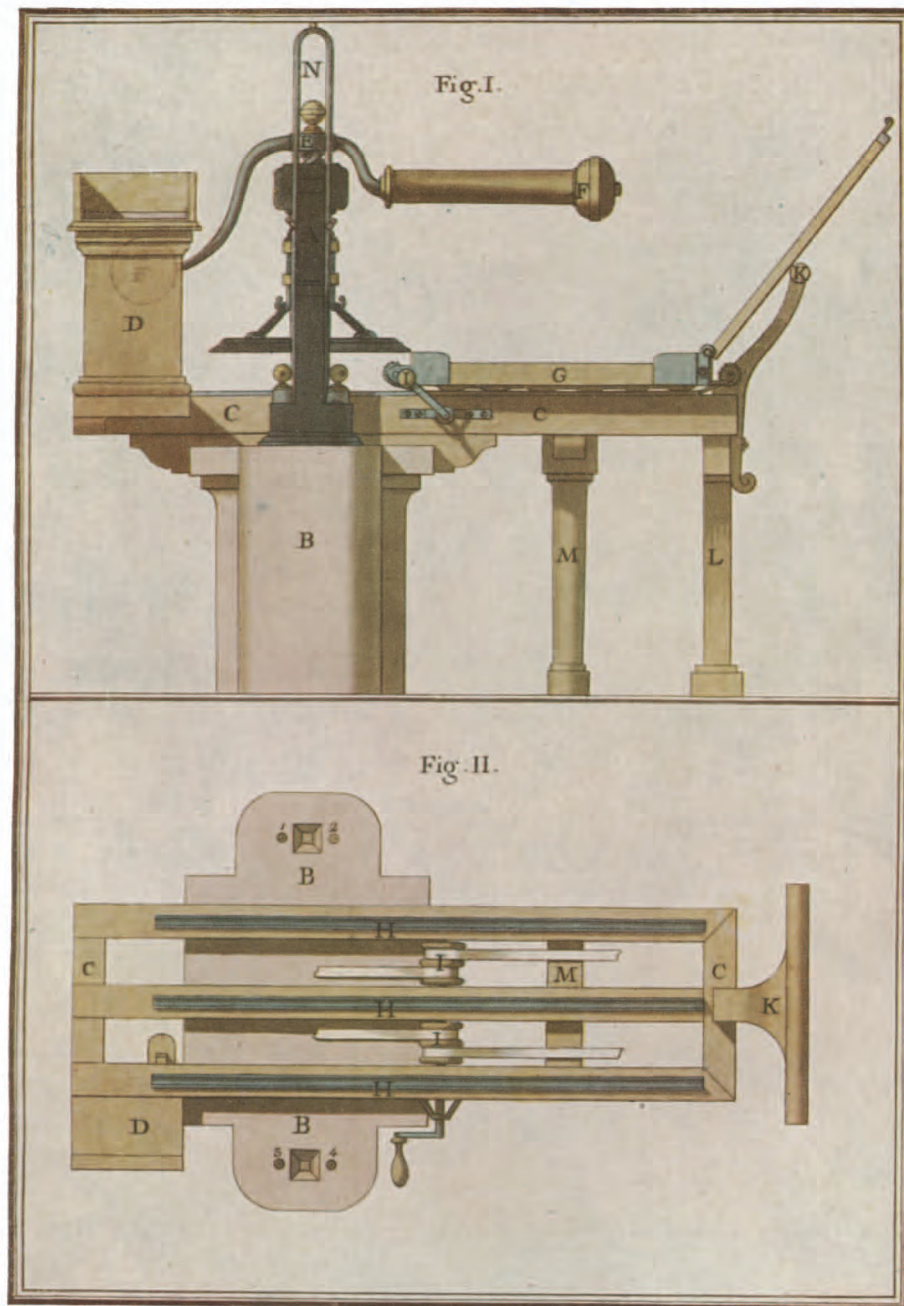
ERFUNDEN IN BASEL
IM JAHRE 1774
UND
ZUM NUTZEN DER BUCHDRUCKERKUNST
HERAUSGEGEBEN
VON
WILHELM HAAS dem Vater.

.....
Labor improbus omnia vincit.
.....

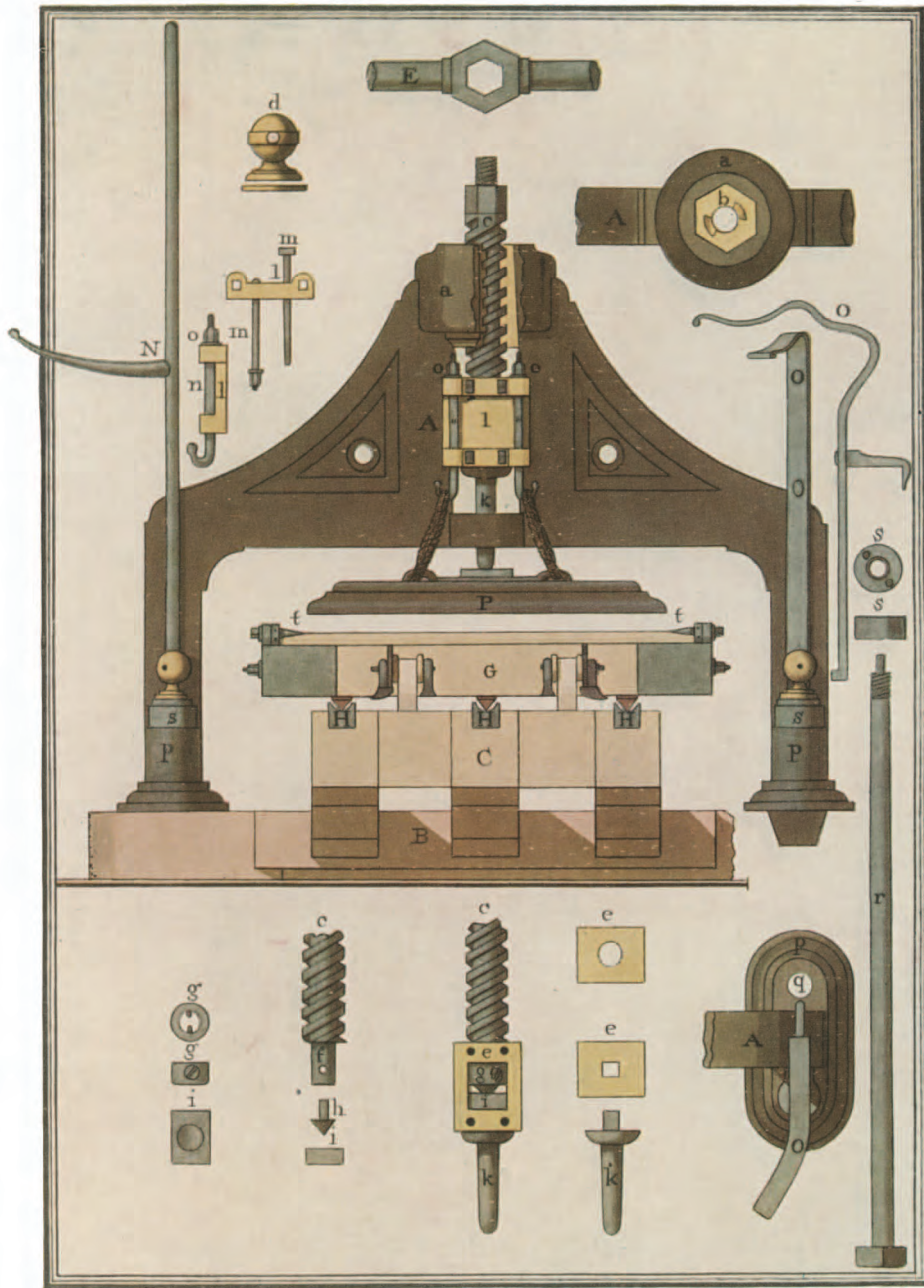
Gedruckt bey WILHELM HAAS dem Sohne
M D C C X C.

Afbeelding van Koperplaat I

Afbeelding van Koperplaat II

Afbelding van Koperplaat III

NIEUWE AANWINSTEN

DRUKPERS

Handpers, type Stanhope (Antwerpsch fabriikaat).
Geschenk van de firma Joh. de Liefde, Utrecht.

SPEELKAARTEN

Kaartspel, uitgegeven door The National Lithografy, Dec. 1915, met voorstellingen op het gebied der kunst en grafiek.
Geschenk van den heer H. M. Offerman, Utrecht.

Deze kaarten bevatten o.m. portretten van Laurens Jz. Coster, Senefelder, een afbeelding van de eerste offsetpers en vele andere. De uitvoering is in autotypie.

PANTONE-CLICHÉ'S

Pantone-cliché's, vervaardigd naar de prent van S. van Lamsweerde en H. Specht, Profiel van de stad Utrecht, 1657. Origineele grootte. Deze cliché's, bestaande uit twee aan elkaar sluitende helften, zijn elk groot 24 × 46 c.M.
Geschenk van den heer F. W. G. Théonville, Utrecht.

In aansluiting hiermede werd door aankoop verkregen een afdruk dezer prent, geëncadreerd in mahoniehouten lijst.

TEEKENINGEN

Twee origineele schaafttekeningen van illustraties voor Verne, De reis om de wereld in 80 dagen.
Geschenk van de Firma Nauta en Haagen, Amsterdam.

ALBUM

Album, inhoudende: een specimen van een Toxo-diepdrukfilm, een koper-diepdrukfilm, verschillende transparanten en drukken, w.o. een zeer fraaie kop van Dürer. De toxo-diepdrukfilm werd vervaardigd door de Nobel Film G.m.b.H. te Jülich, Rheinland.

Geschenk van den heer Leo Cremer, Bilthoven.

DRUKWERKEN

Een stel Engelsche prentbriefkaarten uit ca. 1880 op zilver fond. Lithografie met gezichten op de badplaats Brighton.
Geschenk van den heer F. W. G. Théonville, Utrecht.

Rouwcirculaire van 1867. Uitgeslagen reliefdruk. Engelsch werk.
Huwelijkscirculaire in 1887. Lithografie op carton.
Rouwkaart van 1888. Lithografie op carton.
Circulaire van de vestiging der firma F. W. Schöttelndreier te Amsterdam, 1892.
Imitatie Oudhollandsche stijl.

Geschenk van de Middenstandsdrukkerij te Velp.

BOEKWERKEN

Van de vele boekwerken, waarmede onze bibliotheek werd verrijkt, kunnen hieronder alleen de geschenken en de voornaamste aankopen worden genoemd.

a. *Geschenken.*

Zedler, Von Coster zur Gutenberg, 1921. Karl W. Hiersemann, Leipzig.

Geschenk van den heer H. van Herwerden, Amsterdam

Thoma a Kempis, De imitatione Christi. Duaci, Joannis Bogardi, 1625.

J. S. Klom, Malle Jan Tots, Boertige Vryery, 1679. Michiel de Groot, Amsterdam.

Geschenk van Ds. A. E. van Baalen, Broek op Langendijk.

b. *Aankopen.*

Hoytema, Hoe de Vogels aan een koning kwamen. Litho's gedrukt door Lankhout. 's Gravenhage, 1892.

Ferdinandus Loys, Den nieuwen Spiegel der Jongheyd of Gulden A.B.C. 1772, Judocus Begijn, Gend. Gedrukt in romein, cursief-duits en civilité.

Joost van den Vondel, Gijsbrecht van Amstel, geill. door A. J. Derkinderen, 1893. Erven F. Bohn, Haarlem.

Tennyson, Vivien, Geill. door Gustave Doré (staaldr.) 1867. Edw. Moxon & Co. London.

Tennyson, Elaine, Geill. door Gustave Doré (staaldr.) 1867. Ed. Moxon & Co. London.

Gottschalk, Die Buchkunst Gutenbergs und Schöffers, 1918. Gottschalk, Berlin.

Nieuwe Testament, 1683, Hendrick en Jacob Keur (Merkwaardig om het ex-libris v. Coventrye uit 1684 en om den Magnusband (?).

Jan van den Velde, Thresor Literaire, contenant plusieurs diverses Escritures etc. 1621. Horenenbeeck en Serweytius, Haarlem.

Het Groote Tafereel der Dwaasheid, 1721. (Geschiedenis van den windhandel in Frankrijk, Engeland en Nederland.) Met vele koperen prenten. (Hierbij tevens een toelichting van G. van Rijn. 1905, Frederik Muller, Amsterdam.)

OOSTERSCH HANDSCHRIFT

Bataksch manuscript op boomschors, gehecht tusschen houten schutplanken.

B. MODDERMAN

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCHEN STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

I. STATENDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 18)

Tot het gene bij de voorige vergadering in advis was gehouden, overgegaan zijnde, betrekkelijk het point der begevinge van den post van drukker van het Departementaal bestuur, daar aan den éénen kant die van Statendrukker voormaals oneroso titule was verkregen door den drukker J. Altheer en aan den anderen de drukker G. Post meende gerechtigd te zijn, om bij de herstelling der tegenwoordige orde van zaken, in den zelven voord te varen, wegens zijne voorige aanstellinge, of het niet best zoude zijn, de leden Craeyvanger en verdere gecommiteerden tot de aanstellinge der amptenaren en suppoosten te verzoeken, deze zaak in nadere overweginge te nemen en aan de vergadering te rapporteeren, welke schikkingen in deze de convenabelste zijn zouden: en heeft de vergadering daartoe besloten.

Alsvoren, 25 Augustus 1802.

Rapporteerden voorts nog de leden Craeyvanger en verdere gecommiteerden utsupra, ter voldoeninge aan de resolutie commissoriaal van d^e 25 Aug. &c. in de zake der boekdrukkers J. Altheer en G. Post, ten einde tusschen dezelve te reguleeren zoodanige schikkingen, als aan het oogmerk der vergadering, om hen beide als drukkers te emploieeren, beantwoorden zouden, houdende opgave, zoo van de tusschen die beiden, op approbatie van het Bestuur getroffen overeenkomst betreffende de verdeeling van het werk, als van de regeling der drukloonen, gelijk hetzelfde hierachter geinsereerd wordt.

Welk rapport in overweging genomen zijnde, is goedgevonden hetzelfde tot de naastvolgende vergadering, ter examinatie der leden op de secretarije te laten voorleggen.

Alsvoren, 22 September 1802.

Rapporteerden de leden Craeyvanger en verdere gecommiteerden tot de vacerende posten, dat zij ingevolge de resolutie van dit Bestuur van den 25 Aug. ll. hadden gehoord de boekdrukkers J. Altheer en G. Post, ten einde tusschen hunlieden te reguleren zoodanige schikkingen als aan het oogmerk van deeze vergadering om hun beiden als drukkers te emploieeren beantwoorden; dat de voornoemde Altheer en Post dienvolgens op approbatie van dit Bestuur waren overeengekomen; dat, wanneer zij met de post van Departementaal drukkers wierden begunstigt, zij alsdan alle de voordeelen van het geene vanwege het Departementaal Bestuur, het Hof van Justitie, de Comptoiren, en de Appointementen van Particulieren gedrukt werd, gelijkelijk zouden deelen, en deswegens om de drie maanden met elkander liquideeren; en dat de werkzaamheden

daar aan verknogt dan door den eenen en vervolgens door den anderen om de drie maanden zouden worden waargenomen op al zulke conditie als zij waren overeengekomen. Voorts, dat hetgeen wegens de Utrechtsche Loterij mocht worden gedrukt met de daarbij vallende leverantien om de andere loterij door hun ieder in zijn geheel zoude geschiede; en de voordeelen door ieder alleen, die dezelve op zijn beurt drukte, genoten worden; dat de voordeelen op het drukken van den Almanack gelijkelijc zouden worden genoten en dat over het drukken onder hun lieden nader schikkingen zouden worden gemaakt; dat het Gecommitteerden voorkwam, dat deze schikkingen aan het oogmerk dezer vergadering beantwoorden, en dat de drukkers Altheer en Post op deze voet te samen tot drukkers van het Departement zouden kunnen worden aangesteld, ingaande met 2 October dezes jaars 1802.

Dat voorts de Gecommitteerden hadden begrepen dienstig te zijn, dat voor de drukkers wierd gearresteert sekere regel van betaling der druklonen, welke zij hiernevens ter goedkeuring aan deze vergadering voordroegen, als

voor een folio blad 2 st., hetzij er veel of wijnig op staat en of er veel of weinig op gedrukt word, mits goed papier, zoo als gewoonlijk daar toe word gebruikt;

een half folio blad 1 st.;

een quart dito $\frac{1}{2}$ st.;

Placaten of Ordonnantien in plano groot of klijn 2 st. het blad;

in quarto 2 st. het blad;

een half blad in quarto een st.;

Convocatie briefjes a 18 st. het boek;

Billet haardstedegeld a 18 st. 't boek;

Ordonnantien van betaling op best papier, hoewel aan eene kant gedrukt, een en een halve st. per blad;

Biljetten tot de heffingen aan eene zijde gedrukt, de riem 12 gulden;

dezelve aan twee zijden gedrukt 15 gulden;

Extraordinair papier of extra groot formaat, Tabellen enz. worden extra berekent. Onder deze loonen behoort het vouwen, innaien, afsnijden enz., waarvoor niet bijzonder berekent word.

Brengende dit alles ter tafel van dit Bestuur omme hierop finaal te doen disponeeren.

Bijlage der Notulen v.h. Departementaal Bestuur, 22 September 1802.

Het rapport der leden Craeyvanger en verdere gecomitteerden tot de vaecerende posten, concerneerende de boekdrukkers J. Altheer en G. Post, ten einde tusschen henlieden te reguleeren zoodanige schikkingen, als met het oogmerk der vergadering om hen beide als drukkers 's lands van Utrecht te employeeren best zouden overeenkomen; en welk rapport benevens de gemaakte schikkingen en lijst der druklonen in het register der handelingen dezer vergadering, van Woensdag den 22 Sept. l.l. in het breede zijn gedétailleerd en geinsereerd.

Waar op de vergadering zich daarmede conformeerde, gemelde J. Altheer en G. Post heeft aangesteld tot drukkers van het Dep. Bestuur 's Lands van Utrecht op den voet der inrigtingen, bij het rapport vermeld, dezelve, gelijk mede de regeling der druklonen approbeerende, met dien verstande echter,

dat de laatste alleen provisioneel aldus zoude stand grijpen, reserveerende het Dep. Best. aan zich de magt om daaromtrent zodanige veranderingen te maken, als noodig mochten bevonden worden.

Notulen van het Departementaal Bestuur, 29 September 1802.

De Landdrost van het Departement Utrecht ontvangen hebbende de navolgende stukken, alsse

2°. Eene dispositie van den Minister tot de Binnenlandsche Zaken in dato 18e van Grasmaand 1809 No. 18, daarbij de respective Landdrosten aanschrijvende : om aan den Minister zoo spoedig mogelijk met toezending der ter opheldering dienende stukken te informeeren : door wien, op welke voet en wijze en voor welke prijzen het voor hunne landdrost-ambten benodigde drukwerk en schrijfbehoeften worden gedaan en geleverd.

Stelt de Landdrost dezelve dispositie in handen van den secretaris-generaal ten fine van examinatie en rapport.

Verbaal van den Landdrost, 20 April 1809, blad 417b.

. . . .8. Een rapport van den Secretarisgeneraal van dit Departement op de dispositie van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 18 der voorige maand No. 18, betreffende de verzochte informatien, door wien, op welken voet, en wijze, midsgaders voor welke prijzen, het voor het Landdrost-ampt benodigde drukwerk en schrijfbehoeften worden gedaan en geleverd — breder den 20 van Grasmaand 11. genotuleerd,

heeft de Landdrost zich daarmede conformeerende goedgevonden den Minister, bij eene missive, te rescribereen ; dat als drukkers bij dit Landdrostampt fungeeren de boekdrukkers J. Altheer en G. Post, die om den ander, van drie tot drie maanden, als zoodanig werkzaam zijn, en de voordeelen onder elkanderen verdeelen, en zulks op den voet en volgens het tarief, als bij de resolutien van het voormalig Departementaal Bestuur van den 22 en 29 van Herfstmaand 1802 (waarvan een kopij aan den Minister tevens zal worden toegezonden) is bepaald.

Alsvoren 1 Mei 1809, blad 452b en 453a.

Altheer's drukkerij is aan het Domkerkhof F 304 (thans Domplein n°. 1) gevestigd geweest, welk perceel hij vermoedelijk door erving of schenking van zijn oom Bartolomeus Wild heeft gekregen. Die oom was, evenals Altheer, uit St. Gallen in Zwitserland afkomstig en werd 20 October 1755 als „bontwerker en borduurder” in het Utrechtsche burgerboek ingeschreven. Later ging hij zich op den plaat- en boekhandel toeleggen en werd een boekverkooper van bijzondere vermaardheid. Bij zijn komst in Nederland werd Altheer in diens bedrijf, waaraan toen eene drukkerij verbonden was of werd, opgenomen. Het pand, waarin de zaak gedreven werd, was, zooals het onderstaande uittreksel uit de transportacte aantoon, in 1777 door Wild aangekocht.

„Henricus van Dusseldorp, procureur voor de kleine rolle 's Hoofs van Utrecht, als speciale gemagtigde van . . . mr. Jan André van Westrenen, heere van Sterkenbosch &ca. . . . verklaarde den comparant in die zijne qualiteit

te cederen, transporteeren en in vollen vrijen eigendom overtegeven aan en ten behoeve van Bartholome Wild, borger dezer stad, een huizinge, erve en tuijn, staande ende gelegen alhier binnen Utrecht, aan de zuydzeide van 't grote Erf, aan 't Domskerkhof uytkomende, alwaar westwaards de heer professor Vos en oostwaarts de Domsteeg, naast gehuyst en gelegen zijn. . . .”

Blijkens de 21 April 1777 ten overstaan van notaris Th. Koppen verleden acte, geschiedde de aankoop voor „een capitale somme van vier duyzend caroly guldens, tot twintig stuyvers het stuk, spruytende uyt zake van kooppenningen, door hem comparant beloofd voor de huizinge, erve en thuyn. . . . belovende van dezelve hoofdsomme te zullen afleggen en betalen, op primo Maart van. . . . 1778 een somma van een duyzend guldens, met de renten van dien, jegens drie percento. . . . en voorts van de overige drie duyzend guldens te zullen betalen interessen jegens twee en halff percento in 't jaar. . . . tot de dadelijke aflossinge en voldoeninge toe, welke hij comparant na verloop van vier jaaren, zal verpligt wesen te doen, jaarlijks met termijnen van vijf honderd guldens op den verschijndag. . . .”
Register van transporten en plechten, 7 Mei 1777.

Johannes Altheer, geboortig van St. Gallen in Zwitserland, gereformeerd, een boekhandelaar.

Als nieuwe burger ingeschreven, 25 October 1782.

Johannes Altheer en Maria Margaretha Doedes.

Te Utrecht aangeteekend, blijkens marginale aantekening „geboden inde Walsche kerk, acte gesien, in de Domkerk getrouwd”, 18 Augustus 1788.

Maria Margareta Doedes, huisvrouw van Johannes Altheer, Agter den Dom, laat na man en minderjarige kinderen.

In de Pieterskerk begraven, 9 Juni 1799.

Johannes Altheer, wedr. van Maria Margaretha Doedes, en Clazina Johanna van Wijk.

In de Domkerk ge(her)trouwd, 4 October 1801.

Johannes Altheer, boekhandelaar, geboren te Sint Gallewin in Zwitserland, wonende alhier Achter den Dom Wijk F n°. 304, zoon van wijlen Ulrich Altheer en Sara Woldin. . . .

Overlijdensacte 28 Mei 1840

Mijn geliefde echtgenoot Johannes Altheer eindigde heden zijn bijzonder werkzaam leven in den ouderdom van ruim 82 jaren. . . .

Utrecht, 28 Mei 1840.

C. J. van Wijk, Wed. J. Altheer.

Advertentie in de „Utrechtsche Courant”, 29 Mei 1840.

Bij het herstel van den Nederlandschen Staat in 1813 werd geen Utrechtsche statendrukker weer aangesteld, doch de levering der provinciale drukwerken

bij onderhandsche regeling aan Altheer opgedragen en hem daardoor het recht verleend den titel van „drukker van het gouvernement” te voeren. Ofschoon ze aanvankelijk nog in den ouden vorm verschenen, kwam weldra vereenvoudiging in de uitvoering der drukwerken, voor zoover ze van algemeen belang waren, door de uitgave van het „Provinciaal blad van Utrecht,” waarin de vroeger afzonderlijk uitgegeven publicaties (ordonnanties, plakkatens, enz.) werden samengevat. Het eerste nummer zag op 14 Februari 1817 het licht.

Altheer liet geen kinderen na en zijn zaak werd na zijn dood in 1840 door N. D. Kemink aangekocht. De drukkers Leonard Eduard Bosch, Nicolaas Dirk Kemink en Nicolaas van der Monde dongen toen ieder voor zich naar de levering van het „Provinciaal blad”, met het gevolg, dat „de Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht” den 28 September 1840,

„Disponerende op onderscheidene adressen van eenige boekdrukkers te Utrecht, om met het drukken en afleveren van het Provinciaal blad van Utrecht te worden begunstigd, welke leverantie vacant is door het afsterven van den heer J. Altheer.

„Hebben goedgevonden het afdrukken . . . te gunnen aan Leonard Eduard Bosch, stadscourantier te Utrecht, aantevangen met 1° October aanstaande, met magtiging op denzelve, om het gemelde blad aan ieder zulks begerende, tegen den prijs waar op deze afdrukken aan het Gemeentelijk bestuur worden geleverd, te verdebiteren, invoege zulks bij deszelfs voorganger wijlen J. Altheer heeft plaats gehad, onder bepaling dat dezelve drukker kosteloos in zijn gemelde courant zal opnemen alle stukken welke hem van het Provinciaal gouvernement ter plaatsing zullen worden toegezonden.”

Tot en met 1909 is het „Provinciaal blad van Utrecht” door de firma Bosch gedrukt, ofschoon het boven omschreven verband met de Utrechtsche courant (het latere dagblad) al vroeger verbroken was. Allengs was de voorkeur voor een bepaald drukker vervloeid en reeds kort na 1860 werd de levering van verschillende gewestelijke drukwerken uitbesteed. In later tijd is de verzorging dier drukwerken bij onderling overleg, volgens het tarief der Nederlandsche boekdrukkersfederatie, onder verschillende plaatselijke drukkers verdeeld.

II. STADSDRUKKERS

1526 JAN BERNTSZ

Belieft Jan Beerntss van elcke duysent carten inde Loeterije te printen twee holl. gulden.

's Raads dagelijksch boek 1526, fol. 58r.

Ofschoon reeds in Januari 1514 als drukker te Utrecht werkzaam, zooals uit de „Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540 door W. Nijhoff en M. E. Kronenberg ('s Gravenhage, 1923, No. 1074)“ blijkt, kocht Jan Berntss. 'eerst in 1525 het burgerrecht der stad.

**Op den hoeck van die Saelstraet
van sinte Martens toorn inden
gulde leu bi mi Jā Berntsz:**

Drukkersmerk van Jan Berntsz., waarvan het gebruik sinds 1531 bekend is

Aanvankelijk was de vermoedelijk uit Doesburg afkomstige drukker bij de Ganzemarkt tegenover de Minderbroeders (circa forum Anserum in opposito fratrum minorum, 5 Juli 1514), niet ver van het eethuis der Minderbroeders (non procul a fratrum minorum coenobio, 20 Februari 1518) gevestigd. Vervolgens woonde hij, zooals ook uit de adressen op de titels zijner uitgaven valt op te maken, „op den hoeck van die Saelstraet“ (1518-1523), bij de Maartensbrug (apud pontem sancti Martini, 1522). Later werkte hij „op ten hoeck van Sinte Martens toorn, inden gulden leuwe“, welk adres het eerst op een druk van 1531 vermeld staat. Wanneer hij tusschen 1523 en 1531 van de Zadelstraat naar Onder den Dom, de tegenwoordige Servetstraat, verhuisde, is onbekend. Hij leefde nog in 1542, zooals een drukwerk en een plecht van 19 December van dat jaar aantonen.

Vermoedelijk is hij in 1546 gestorven, maar eene bepaalde aanduiding omtrent den bedoelden persoon ontbreekt in de rekening der Buurkerk.

„Des Manendagh voer pynxteren” onder de „nyewe borgheren” ingeschreven : „Jan Huysinck Beerntss. die printer.” *Buurspraakboek 1525, blad 35r.*

Onder het „opbuieren vant openen van de graven” vermeld : „Jan Beerntss. xx st.” *Rekening der Buurkerk, Lichtmis 1546/1547.*

1569 HERMAN VAN BORCULO I

Herman van Borculo betaalt die somme van vyff ponden vuytsake nabescreven. Inden yersten soe heeft hij in Augusto anno lxi gedruckt voirde stadt sekere ordonnancie vant servitie voirde Spaengaerts ende de stadt dairaff geleverd ij^c stuck ende dairan verdient drie ponden.

Drukkersmerk van Herman van Borculo, waarvan het gebruik door de Van Borculo's (evenals van het op bl. 31 van jrg. 1 - 1931 afgebeelde) sinds 1542 bekend is.

Drukkersmerk van Herman van Borculo, in 1551 naast de beide andere merkteekens in gebruik genomen en sedert dat jaar door de Van Borculo's gebezigd.

Noch heeft hij gemaect een stadt wapentgen in hout gesneden ende daer mede gedruckt omtrent driesent bilgetten ende dairan verdient twee ponden

Ende beloipt tvoirs, tesamen allet vermogens die belieftenisse des raidts ende
quitantie dair toe dienende die voirs. somme van v £
Kameraarsrekening 1568/1569, blad 23r.

Herman van Borculo werd in 1536 als Utrechtsch burger ingeschreven. Hij was niet alleen een goed boekdrukker en ijverig uitgever, doch ook een bekwaam vorm(figuur)-snijder, zooals o.m. uit eene groote houtsnede van 1538, het oudst bekende voortbrengsel zijner pers, blijkt. Die houtsnede, uit meerdere stukken samengesteld (gereproduceerd in *Nederlandsche Houtsneden*, 1500 — 1550 's Gravenhage, 1932. Plaat 114/115) stelt een gezicht op Jeruzalem voor, dat aan een schilderij van Jan van Scorel was ontleend. Schilderij en houtsnede bevinden zich thans in het Centraal Museum te Utrecht. (Vgl. P. T. A. Swillens, *De Utrechtsche houtsnijder Herman van Borculo en zijn werk*. In: Opgang XII-1932, bl. 514-522).

Van Borculo dreef zijn zaak „onder den Doms thooren, int vliegende hert”, in een in 1537 door hem aangekocht en toen zeer bezwaard huis en werd daar buurman van de drukkers Jan Hendriksz. (van Schoonrewoerd) en van Jan Berntsz. (van Doesburgh?). Hij is de stamvader van het geslacht, dat volgens Caspar Burman's *Traiectum eruditum* (Utrecht, 1738. Bl. 30) in dat jaar reeds langer dan twee eeuwen het boekdrukkersbedrijf in hetzelfde huis had uitgeoefend

Blijkens de door Dr. K. Heeringa uitgegeven *Rekeningen van het bisdom Utrecht*, 1378-1573 (Dl. II. Utrecht, 1932. Bl. 152 en 274) was Van Borculo in de jaren 1569-1571 ook schout van den tegenover zijn huis gelegen bisschopshof (de omgeving van het bisschoppelijk paleis).

Hij overleed in 1578, drie jaar na zijn vrouw Haesgen, blijkens de geringe begrafenis-kosten in niet al te weelderige omstandigheden.

Als nieuwe burger ingeschreven: „Herman Beerntss. van Borckculoey, boeck-vercoeper, actum den ixen Augusti.”

Buurspraakboek (lap), 16 Augustus 1536.

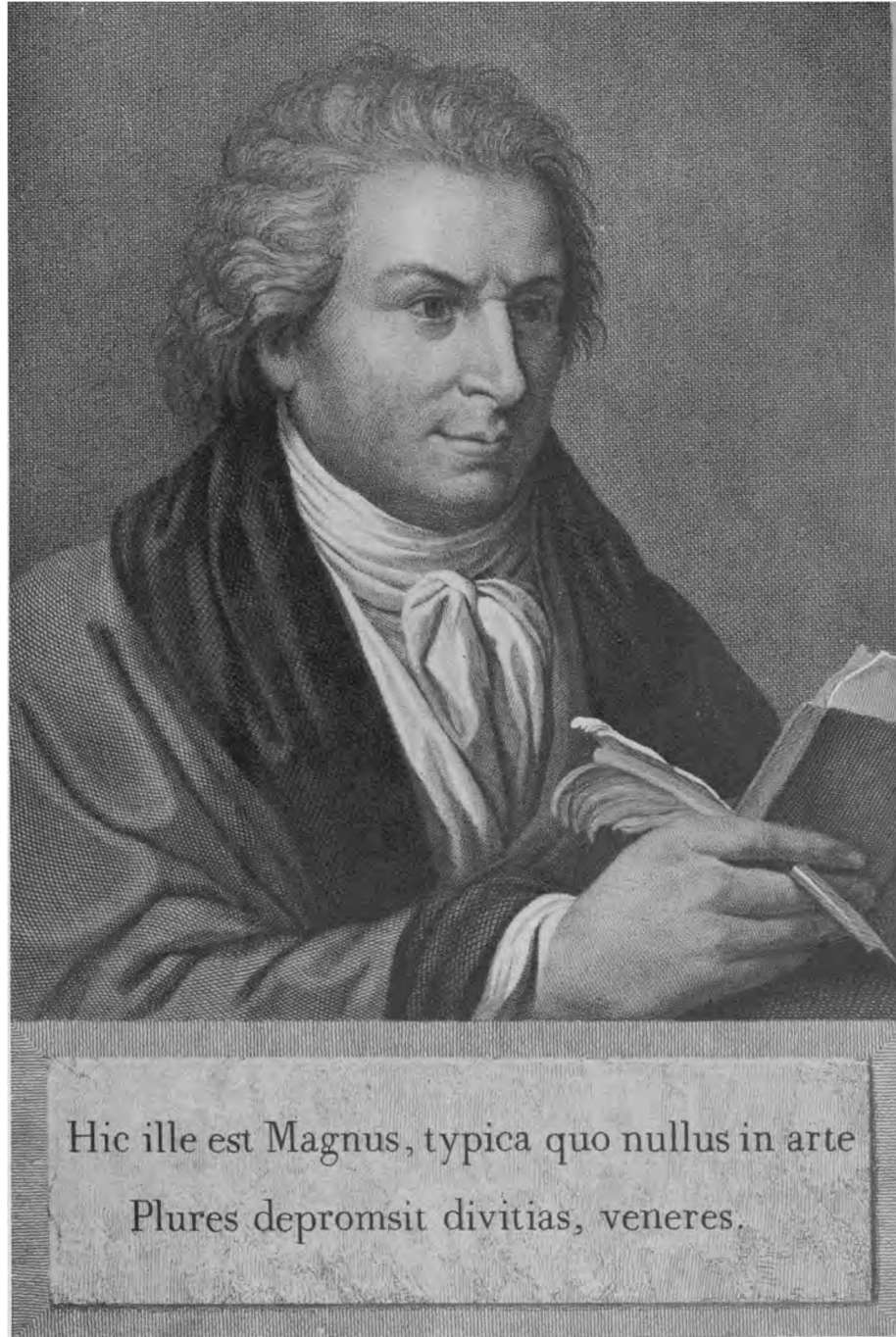
Dat voer ons quamen int gerechte Lubbert Heynricss. de bontwercker, Arent Jacob ende Margriet, Lubberts voers. kynderen, die hij hadde bij Geertruyt sijnen wijve zaliger gedachten.

Ende ghaven alsoe Lubbert voers. mit sijn selfs hant voer hem selven, Arent Jacob ende Margriet voirs. uut handen Wessel Janss. van Lyngen ende Dirck Aertss. alsoe momboirs. . . . ende ghaven alle mit gesamender hant alsoe recht wijsen over Hermen Berntss, van Borckeloey die boeckepriester die alinghe huysinghe ende hofstede van voeren tot achteren mit allen sijnen toebehoren alsoe die gelegen is onder tsynte Meertens toern dair Claes Wemmerss. (?) boven oestwärts ende meyster Aelbert de barbier beneden westwärts naistgelegen zijn.

Register van transporten en plechten (minuut), 18 Januari 1537.

Onder „ontfanck vant openen vande graven” verantwoord: „Harman van Borculoey iiiij st.”

Rekening der Buurkerk, Lichtmis 1578/1579.

GIAMBATTISTA BODONI (1740-1813)

HET GRAFISCH MUSEUM

ORGAAN VAN DE VEREENIGING
MUSEUM VOOR DE GRAFISCHE
VAKKEN, GEVESTIGD TE UTRECHT

REDACTIELEDEN:

A. W. BARTEN, MENNO HERTZBERGER, B. MODDERMAN EN J. D. C. VAN DOKKUM

TWEEDE JAARGANG

MAART 1933

NUMMER 3

NIEUWE LEDEN

Sinds het verschijnen van het vorige nummer van „Het Grafisch Museum” zijn tot onze Vereeniging toegetreden als leden:

Jac. Mooy, Drukkerij N.V. Van den Bergh's Fabrieken, Rotterdam.

Firma Nauta & Haagen N.V., Amsterdam.

S. Terweij (G. Kolff & Co.) Weltevreden, Ned.-Indië.

RYKERT PAFFROET

Onder de incunabelen, welke ons Museum ter beschikking staan, bevindt zich een Deventer druk van Paffroet, waarvan we hier een tweetal pagina's reproduceeren. Het is een bescheiden boekje, slechts 54 bladzijden groot, waarvan de titel luidt: „Quattuor novissima cum multis exemplis pulcherrimis”, volgens den colophon te Deventer gedrukt in 1494 en beëindigd 16 December.

Het is een der vele incunabelen, welke de stad Deventer een eervolle plaats heeft doen innemen in de geschiedenis en ontwikkeling der boekdrukkunst. Deventer gold in de vijftiende eeuw als een stad van wetenschap en beschaving. In de eerste helft dier eeuw werd aldaar de geestelijke orde „Broeders des gemeenen levens” door Geert Grootte gesticht en door zijn opvolger Alexander Hegius tot vollen bloei gebracht. De broeders werden opgeleid in godgeleerdheid, klassieke letteren en oude talen, werden als zendelingen over heel Europa uitgezonden en wisten de liefde voor de studie (vooral om den bijbel in het oorspronkelijk te kunnen lezen) overal op te wekken. Van welchen omvang de opleiding was, blijkt uit de vermelding dat de school te Deventer niet minder dan 2200 leerlingen telde. Voorts bezat Deventer een bibliotheek, waarin maar weinig steden destijds gelijk stonden, zoodat het geen verwondering behoeft te wekken dat reeds in 1477 de boekdrukkerij daar haar intrede deed, vooral ook omdat Deventer, als tot de Hanze behorende, een uitstekende gelegenheid bood om de voortbrengselen der drukpers van de hand te doen.

Het was dus niet slecht gezien door Paffroet om Deventer als stad te kiezen waar hij zijn boekdrukkerij zou vestigen. Rykert of Richard Paffroet of Paffraet (hoe zijn naam geschreven moet worden heeft hij blijkbaar zelf nooit goed beseft,

lis faciar. Quib⁹ semel degustatis terrena oia amara reddant^r
Experto itaq³ seni deuote cōsulenti credite filie. Scio qđ loqr
charissime. Nam vt ī insipiciam loqr. Ego homuncul⁹ sic ab/
iect⁹ sic vilis ī domo dñi. Adhuc viuēs in corpe angelorum sepe
choris interfui de corporeis p⁹ hebdomadā nihil sentieō.

¶ Itē Eterna beatitudo cōsistit in duobus scz in necāria absen
tia ois mali z in necāria pñtia ois boni. Si em queris qđ ibi ē.
aliter non pōt rñderi nisi quicquid boni est ibi est quicquid mali est
ibi non est. **¶** Et Gregori⁹. Nihil exterius quod ibi appetat z
nil interi⁹ quod fastidiatur

¶ Gregori⁹. Que lingua dicē vel qđ intellect⁹ capere sufficit il
lius supne ciuitatis quāta sint gaudia angeloz choris interesse
cum beatissimis spiritib⁹ glorie cōditoris assistē. pñtem dei vult
tum cernere. incircūscriptum lumen videre nullo mortis metu
affici incorruptōis munere ppetue letari.

¶ Aug⁹ in libro de cōsuetu vitioz. Recedat amor pñtis seculi
in quo null⁹ ita nascit vt nō moriat. z succedat amor futuri sc̄li
in quo oēs viuificatur vt deinceps non moriatur. Vbi nec ad
uersitas turbat. nulla necessitas angustat. nulla molestia inqui
etat sed p⁹ hennis leticia ibi regnat.

¶ Hieronym⁹. Si christum dñm z regē cui est nomē sup omē
nomē oportuit pati z ita intrare in gloriā suā quā iam fiducia
habem⁹ nos intrare sine labore gloriā alienam. **¶** Qđ stulti sum⁹
et tardi corde ad credēdum. **¶** Etolum⁹ hic gaudere cum seculo z
postea regnare cum christo difficile est imo impossibile vt z pñ
tib⁹ quis fruatur bonis z futuris nec hic ventre z ibi mentem re
pleat vt de delicijs ad delicias trāseat z in vtroq³ seculo pñm⁹
sic vt ī terra z in sc̄lo appareat gloriosus. Impossibile ē delicijs
affluere z christū sequi. Natura denegat vt cōtraria miscātur
Non em possum⁹ deo seruire z māmone

¶ Item **¶** Sciret homo qđ ipse quid z de⁹ esset. Nulle pati mor
tes credēt esse nihil. **¶** Quāta erit ī celo leticia qñ non solum in
aia sed etiam in corpe fuerit gloriādum. **¶** Nā intus z extra. sub
tus z supra imo circūquaq³ mirabl^r iust⁹ gaudebit. **¶** Int⁹ de pu
ritate cōsuetie. **¶** Extra de corpis gloriatiōe. **¶** Subt⁹ de celi et
aliaz creaturaz pulchritudie. **¶** Supra de dei visiōe. z circumcir
ca de angeloz z oim sanctorz iucūda z delcābili associatiōe

Quæritas celestis māsio secura. patria totum cōtinens qđ dele
ctat. Merces sanctorū tam magna est qđ nō potest mensurari. tā
multa qđ nō potest numerari. tam copiosa qđ nō potest finiri. tā
preciosa qđ non potest estimari.

Petrus blensensis ad regem anglie super Job. Putasne qđ
aliquis in pñti vita gaudeat z in futura. Si tamē gaudium de
beat dici quod conturbat assidue z aspergit amaritudie pñti ni
mis delicat⁹ es si utrūq; presumis vti seculo z frui chusto pre
sentis mundi delicias capere z nihilomin⁹ celestis glorie diuiti
as obtinere. Audi quid dictum sit illi diuiti in euangelio. fili re
cordare quia recepisti bona in vita tua. Merito possemus reges
sanctissimos reputare insanos z prophetas. apostolos. marty
res. cōfessores. teneras ac delicatas virgines omnes qui spretis
diuitijs z cōculcatis delicijs hui⁹ mundi seipos pro chusto tri
bulationi z morti obtulerūt si gloriam quam adepti sunt in an
gustia z dolore potuissent in voluptatib⁹ z delicijs obtinē.

Hieronym⁹. Quotiescūq; te vana seculi delectat ambitio.
quotiens in mundo aliqd videris gloriosum ad paradysum mē
te transgredere z esse incipe quod futur⁹ es.

Idem Omne opus leuius ferri solet cum eius precium excogi
tatur z spes premij solacium fit laboris. Et nullus labor dur⁹.
nullū temp⁹ longū videri debet quo eternitatis gloria acquirit.

Finiunt exempla de gaudijs
regni celorum. Et aliorum tñū
nouissimorum. Impressa Da
uērie per me Richardū pasraet
Anno dñi. M. cccc. xliij. Deci
masexta Decembris.

hetgeen blijkt uit de verschillende manieren waarop hij dit gedaan heeft : Paffroet, Paefroed, Paffrod, Paffroed, De Paffroed, Paffroedt, Paffraet, Pafraet, De Pafraet, Paftrat, Pafroed, Pafroedt, Pafroet) was afkomstig uit Keulen en leerde naar alle waarschijnlijkheid het drukkersvak in zijn vaderstad, hetgeen wordt afgeleid uit de omstandigheid, dat de lettertypen, waarmede hij in 1477 in Deventer is begonnen te drukken, onmiskenbare overeenkomst vertoonen met de oudste typen van Ulrich Zell. Hij beschikte jarenlang slechts over twee lettertypen, beide van een uitgesproken Duitsch karakter, daarbij steeds voor één werk slechts één lettersoort gebruikende. Dit was echter geen beletsel om zijn drukkerij van 1477 tot 1485 zeer productief te doen zijn en bovendien hem vermaard te doen worden wegens het voortreffelijke werk, dat hij leverde. Volgens Santander's *Diction. Bibl.* is hij „le plus célèbre imprimeur de toute la Hollande” en al moge deze lof wellicht een weinig overdreven zijn, het feit staat vast, dat Paffroet in de vijftiende eeuw een der beoefenaren van de boekdrukkunst was, die het vak alle eer heeft aangedaan.

Het eigenaardige heeft zich in de drukkersloopbaan van Paffroet voorgedaan, dat hij in 1485 plotseling van het tooneel verdwijnt om in 1488 weer opnieuw te beginnen. Of hij in 1485 overleden is en later een zoon van denzelfden naam weer als drukker optreedt, die, daar de materialen na den dood zijns vaders waren verkocht, genoodzaakt werd om nieuwe typen te ontwerpen en daarmee te drukken, laat zich slechts gissen, daar een nauwgezet onderzoek hieromtrent geen bewijzen heeft opgeleverd. De Deventer doopboeken beginnen pas 2 Juli 1591. Wel is het bijzonder opvallend, dat op het oogenblik dat Paffroet in 1485 ophoudt met drukken, twee volkomen dezelfde letters als hij altijd gebruikte, in de handen blijken te zijn van Jacobus van Breda, die eveneens in Deventer drukt. Veronderstellingen als : een gedwongen rustperiode door langdurende ziekte of misschien wel gevangenschap, verkoop van den geheelen inventaris of een geheim tijdelijk compagnonschap, kunnen natuurlijk geopperd worden, maar laten zich in dit geval door niets bewijzen of steunen. Opmerkelijk is wel dat Paffroet in 1488 met een geheel nieuw en tamelijk omvangrijk lettermateriaal weer gaat drukken. Ook in dit lettermateriaal is de Duitsche invloed nog steeds te bespeuren, maar daarnaast bedient hij zich echter ook van een lettersoort, waarvan de stijl tot de jongere Nederlandsche lettertypen behoort. En als men nu in aanmerking neemt dat de eerste drukkers tevens de ontwerpers en snijders hunner letters waren, zoodat het werk van verschillende personen afkomstig steeds een eigenaardig stempel vertoonde, waardoor het zich van de producten van tijdgenooten onderscheidde, dan is het weer opvallend, dat in het werk van de tweede periode van Paffroet een niet te miskennen parallel blijft voortbestaan tusschen de beide Deventer drukkers Ryntje Paffroet en Jacobus van Breda. Toch moet Paffroet in de tweede periode in het bezit zijn geweest van tien verschillende lettersoorten, terwijl Van Breda er slechts een viertal bezat.

Hoe het ook zij, de boekdrukkunst is er wel bij gevaren. Geweldig is voor dien tijd het aantal werken dat in Deventer is verschenen. De *Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe siècle* door Campbell, vermeldt alleen van 1476 tot 1500 reeds 262 titels en als men nu bedenkt dat de werkzaamheid van Paffroet zich tot 1511 heeft uitgestrekt, en dit aantal dus heel wat grooter is dan in deze

Annales door Campbell zijn beschreven, dan zal men zich moeten verbazen over de enorme productiviteit van Paffroet en moeten erkennen dat inderdaad Deventer een vooraanstaande plaats inneemt in de rij der incunabel-steden.

A. W. BARTEN

GIAMBATTISTA BODONI

EEN VOORLOOPER DER MODERNE DRUKKUNST

(1740—1813)

Gedurende een groot gedeelte van de zeventiende eeuw had alleen Nederland zich nog aan goede, zuivere drukkunst gewijd, waarbij vooral de Elzeviërs uitblonken. In andere landen had deze kunst als kunst zich nagenoeg geheel overleefd.

In Duitschland vooral had smakelooze overlading, hadden barokke krul- en sierletters, slordige druk, slechte inkt, zwak papier, de degelijke verzorging van den tijd der incunabulisten en der drukkers van het humanisme, den schoonen eenvoud, het nauwgezette werkmanschap vervangen.

In tijden van verval zijn er echter doorgaans talentvolle jongeren, die het euvel, waaraan hun tijd lijdende is, begrijpen en gevoelen en voorbereidingen treffen tot een herstel. Dit initiatief tot herstel van de drukkunst-in-verdrukking kwam uit Engeland, waar William Caslon en John Baskerville door het graveeren van eigen letters de opleving eener nieuwe school van drukkers aanvingen. En deze nieuwe school van meester-drukkers bereikte zijn hoogtepunt met de Didots in Frankrijk, met Joachim Ibarra in Spanje en met Giambattista Bodoni in Italië. Het is vooral deze laatste geweest, die op de ontwikkeling der nieuwe drukkunst een zeer verstrekkenden invloed heeft uitgeoefend, welke, het geheele tijdvak van gemechaniseerd drukkunst-verval in het begin en midden der negentiende eeuw overspringend, zich in onze eigen twintigste eeuw weder ten volle heeft doen gelden. Een groot deel der herleefde drukkunst van onzen tijd wordt door zijn voorbeeld, door zijn lettervormen, door zijn wijze van zetten beheerscht. Zoo heeft o.a. de Bauersche Giesserei te Frankfurt a.Main thans zijn typen, antiqua met cursief en kapitaal, in verschillende grootten opnieuw in den handel gebracht met kaders en randen, gelijk ze door den beroemden lettersnijder van Parma ontworpen zijn en uitgevoerd. Ook voor de zetmachine hebben ze met geringe wijziging toepassing gevonden. Dit blijkt o.a. uit een letterproef der Linotype Bodoni van de Mergenthaler Setzmaschinen-Fabrik G.m.b.H. te Berlijn.

Is het geen merkwaardig feit, dat een achttiende-eeuwer, die in zijn levensdagen toch reeds ten volle gewaardeerd en begrepen werd, en deze eeuw met zijn drukkunst heeft beheerscht, in werkelijkheid nog pas in onze twintigste eeuw zijn geestelijke tijdgenooten gevonden heeft? In zijn eigen tijd echter vervaardigde hij kostbare en fraaie drukken, drukken soms op perkament en zijde, welker gebruik het voorrecht was van rijken en vorsten en die als pronkstukken paradeerden in de verzamelingen der bibliophilen; de nieuwe drukkunst evenwel heeft zijn levensarbeid tot gemeengoed gemaakt, tot het gemakkelijk bereikbare

✱ GARAMONCINO ✱

Quousque tandem abutere, Catilina, patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientiâ teneri conjunctionem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus hæc intelligit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicæ videmur, si istius furem ac tela vitemus. *Ad mortem te, Catilina, duci, jussu consulis, jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An*

MARCUS TULLIUS CICERO ARPINATENSIS ORATOR

LATINÆ ELOQUENTIÆ PATER AC FACILE PRINCEPS.

AMSTERDAM

✻ CANCELLERESCO ✻
15

*Quousque tandem a-
butere, Catilina, pa-
tientiâ nostrâ? quam-
diu nos etiam furor i-
ste tuus eludet? quem
ad finem sese effre-
nata jactabit auda-
cia? nihilne te noc-*

▷ Trismegisto ◁

bezit van zeer velen. En nochtans, wanneer wij den modedruk van heden met de oude specimina vergelijken, dan presenteeren zich deze, zoowel door den lettervorm als door de verdeeling van den bladspiegel, als volkomen modern.

Een zijner levensbeschrijvers vereert hem den weidschen titel van „Typograph der Könige und König der Typographen” en het schijnt werkelijk, of hij op deze grandiose typeering zijner persoonlijkheid aanspraak kan maken.

Evenals zoo vele geniale menschen was hij van kleine afkomst. Hij werd in 1740 te Saluzzo in Piémont geboren, waar zijn vader een boekdrukkerij had. Reeds in zijn knapen-jaren gaf hij overtuigende bewijzen van zijn bijzondere belangstelling en talent voor de typografie. Hij vervaardigde o.a. houtsneden, die in wijderen kring de aandacht trokken. Het arbeidsveld in zijns vaders zaak, waarschijnlijk een gewone kleine handelsdrukkerij, werd hem weldra te beperkt en in 1758 toog hij naar Rome, waar hij als gewoon zetter werkzaam was bij de Pauselijke Propaganda Drukkerij, die over zeer rijk materiaal beschikte, dat hem tot grondslag diende voor een uitgebreide technische en aesthetische studie van de drukletter. Toenmaals reeds begon hij zijn proeven met letterontwerpen en lettergravure.

In zijn leven is nimmer stilstand geweest, hij was een werker zonder ruste en ook toenmaals dreef hem het verlangen, om meer te zien en meer te leeren, tot een reis naar Engeland, waar hij de kunst der beroemde Britsche drukkers van naderbij wilde beschouwen. In dit voornemen werd hij evenwel door een ernstige ziekte gedwarsboomd, en tot deze studiereis is het nimmer gekomen. Eigen studie, eigen vindingrijkheid wezen hem ten slotte den weg tot de zeer persoonlijke kunst, waarmee hij zich door nimmer poozende vlijt roem en eer verwierf. Zijn bekendheid als buitengewoon bekwaam en vooruitstrevend vakman bleek toen in zijn vaderland reeds te zijn doorgedrongen; de Spaansche infant Ferdinand stichtte in Parma een „Koninklijke Drukkerij” en Bodoni werd geroepen deze als directeur te besturen en in te richten. Hier vond hij dus opeens de taak, die hem paste en het arbeidsveld, waarop hij zich voor zijn beste werk zou voorbereiden. Zijn eerste arbeidsprestaties in het nieuwe ambt verrichtte hij nog met gekocht lettermateriaal, maar weldra begon hij zijn hervormingsarbeid door het graveeren van nieuwe matrijzen, en zijn buitengewone technische vaardigheid en goede smaak verschaften hem weldra onder de drukkers van Italiaanschen bodem een eerste plaats. Meer en meer, ook in het buitenland, trok zijn merkwaardig talent de aandacht, dat bovendien geleid werd door een geestdrift voor de schoonheid van zijn vak en een overtuiging van zijn roeping, die niet konden nalaten op de velen met wie hij in contact kwam indruk te maken. Er is zeker nooit een andere drukker geweest aan wien zulk een vereering en zooveel eerbewijzen zijn te beurt gevallen als aan Bodoni. Vorstengunst werd hem geschonken in overdaad. De Koning van Spanje (Parma was toenmaals nog Spaansch gebied) benoemde hem tot hofdrukker met een salaris van 6000 realen en in 1790 werd hem door vrienden en vereerders de mogelijkheid geopend een eigen bedrijf te stichten, waarin hij volop gelegenheid vond zijn vernieuwingsarbeid door te voeren.

Napoleon later en diens broeder Joseph, Koning van Napels, overstelpten hem met eer- en gunstbewijzen en de stad Parma liet in 1906 te zijner eer een medaille slaan. Een genie, dat zijn tijd vooruit is, wordt slechts zelden door zijn tijdgenooten naar waarde geschat, maar aan dezen genialen ambachtskunstenaar

is die waardeering onverdeeld te beurt gevallen. Te midden van een woeligen en hachelijken tijd, die maar weinig geschikt scheen voor de ontwikkeling eener nieuwe kunst, welke op zichzelf toch reeds zoo stil en subtiel is, heeft hij een levensloop gehad vol van geluk en voorspoed, die hem gelegenheid heeft geschonken zijn plannen en wenschen volledig tot ontplooiing te brengen en een arbeids-geheel te scheppen, dat zoowel door zijn schoonheid als door zijn veelvuldigheid en verscheidenheid aan het ongeloofelijke grenst. Bodoni was een mensch van wonderbaarlijke eenzijdigheid. Niets ter wereld interesseerde hem dan alleen zijn werk, en deze eigenschap is hem wellicht juist, in dien tijd van politieke woelingen, in hooge mate gunstig geweest.

Het geheele artistieke resultaat van Bodoni's arbeid kan men overzichtelijk beschouwen in de beroemde letterproef in twee folio deelen, elk van 260 bladzijden, die, nagenoeg geheel door hemzelf bewerkt, onder den titel „Manuale Typografico” na zijn dood in 1813 werd uitgegeven door zijn weduwe.

Deze deelen bevatten specimina van alle schriften, die door hem eigenhandig werden ontworpen en gesneden en voor zijn monumentale uitgaven van Grieksche en Latijnsche klassieken, van werken der Italiaansche en andere literaturen gebruikt. Men vindt er fraaie toepassingen van zijn antiqua, zijn cursief, zijn schrijffletter in alle puntgrooten van nonpareil tot statige majusculen en daarnevens talrijke karakters van vreemden landaard, Duitsch, Russisch, Grieksch, Arabisch, Turksch, Hebreeuwsch en vele andere Oostersche talen. In het geheel bevat het werk 544 proeven van zijn Latijnsche typen in alle formaten en vormen. In den tweeden band zijn de vreemde schriften opgenomen, in het geheel 189 stuks, en ten slotte zijn nog 92 bladzijden van dit deel gewijd aan versieringsmotieven, lijnen, randen, kleine ornamenten, uiterst sober en fijn, in een verscheidenheid van niet minder dan 1036 stuks. Eigen ontwerpen, eigen werkstukken zijn dit allen en het is bijna niet te gelooven, dat één enkel werker dit alles heeft kunnen tot stand brengen. Temeer mogen wij ons hierover verbazen, indien wij ook zijn oeuvre als drukker overzien, dat vele groote werken omvat, die allen met de uiterste zorgvuldigheid zijn behandeld. Geen bladzijde is van zijn pers gekomen, die niet onberispelijk is van zuiverheid en strakheid. Te samen met zijn lettersnijderij vormen deze drukken een oeuvre van monumentale beteekenis.

Bij de beschouwing van zijn arbeid gaan onwillekeurig onze gedachten terug naar een anderen beroemden drukkunst-hervormer, die nog min of meer onze oudere tijdgenoot was. Het is de verdienste van William Morris geweest, dat hij door zijn Kelmscott-drukken op krachtige en fraaie wijze de aandacht heeft gevestigd op het totale verval der drukkunst in de eerste drie kwartalen der negentiende eeuw ten gevolge van het onoordeelkundig gebruik der snelpersen, die het leveren van vlug en goedkoop drukwerk forceerden. Morris echter was geen vernieuwer; zijn archaïstisch drukwerk leeft onder ons voort slechts als een schoone herinnering. Zijn teruggrijpen naar de kunstvormen der incunabilisten, zijn propaganda voor de handpers, konden alleen tot nadenken brengen en hebben den stoot gegeven aan een praktischer beweging, die zonder de nieuwe methoden te negeren of te versmaden, daarbij de verloren schoonheid trachtte aan te passen in nieuwe vormen, waarin de eigen tijd leefde en uitdrukking vond. Ook in Bodoni's arbeid komt dit streven naar moderniseering tot uitdrukking. De

typografische techniek dankt aan zijn vernuft menige verbetering; hij was geen archaïst, maar een renovator in wiens arbeid een geestelijke wereld van nieuwe ontwikkeling zich afspiegelde en die het tijdperk van ambachtelijk verval overspringende, een verzoening heeft tot stand gebracht tusschen de moderne machinedrukkerij en de fraaie, nauwgezette arbeidsmethoden van weleer, die onze tijd zich weder heeft eigen gemaakt. Zeer zeker danken wij de impuls daartoe aan Morris' archaïstische vermaning, die zonder twijfel bevruchtend werkte, maar naar vorm en in methode niettemin vruchteloos bleek.

De drie typen, die hij voor zijn Kelmscott-drukken gebruikte, „Golden type”, „Troy Type” en „Chaucer Type” vinden nog slechts waardeering als fraaie curiosa, maar wat de veel oudere Bodoni tot stand bracht, niet slechts door zijn lettervormen, maar door zijn geheele wijze van werken, leeft en zal wellicht nog geruimen tijd blijven leven.

Bodoni was niet alleen als mensch, maar ook als grafisch kunstenaar hoogst eenzijdig. Wat hij volbracht zou men „de absolute drukkunst” kunnen noemen, hij drukte om het drukken: op de schoonheid van het typografische beeld richtte zich zijn geheele streven. Zijn teksten zijn soms uit een literair oogpunt verre van onaantastbaar en drukfouten behooren geenszins tot de uitzonderingen. Hij vroeg slechts naar mooie typen, strakke, onberispelijke formeering van den bladspiegel, fraaie rangschikking der letters op titelpagina's, opdrachten en registers, smaakvolle werking van het wit in de pagina, distinctie en volstrekte soberheid in de versiering, zoodat de rangschikking der letters zelf in hoofdzaak als ornament kon werken; allen moderne principes dus, welke ten huidigen dage een evangelie zijn voor den typograaf, die op waardeering van zijn arbeid aanspraak wil maken. Ook aan de gelijkmatigheid van den druk en den tint zijner inkten besteedde hij onverzwakte zorg, ofschoon de kleur daarvan ons thans niet geheel meer voldoet. Dit alles intusschen deed hij met oneindig zwakker hulpmiddelen dan waarover wij thans beschikken. Nochtans hebben de vruchten zijner noeste vlijt bij dagen en nachten, onverpoosd werker als hij was, velen tot navolgenswaardig voorbeeld gestrekt. De arbeid van Bodoni brengt ons modern voelende menschen niet in vreemd gezelschap gelijk de bewonderenswaardige maar op middeleeuwschen leest geschoeide drukken der Kelmscott-pers. Wij voelen er ons volkomen thuis.

De vreemde en Oostersche schriften van Bodoni hebben niet het succes geogst van zijn Latijnsche schriften, maar vroeger en later veel kritiek te verduren gehad van zakelijken aard. Men verwijt hem, dat hij op dit terrein te veel heeft toegegeven aan zijn lust tot verfraaien en versieren ten koste van duidelijkheid en wetenschappelijke zuiverheid, hoewel over het algemeen het kenmerk van zijn werk juist uiterste soberheid en klaarheid is.

In hoeverre dit verwijt gerechtigd is, vermag ik niet te beoordeelen. Maar wat hem tot groote eer strekt, is het enthousiasme, waarmee hij zijn kunst begonnen is en tot het uiterste toe heeft volgehouden, onverzwakt, tot hij in volle werkzaamheid zijn drie en zeventig-jarig leven besloot.

Hij was verliefd op zijn kunst, „il embrassa sa carrière”. Menschen, die hem gekend hebben, beweren dat hij over niets anders praatte en over niets anders praten kon. En dit heeft haar wellicht, ondanks kritiek en tijdelijke vergetelheid

in de negentiende eeuw, het lange en sterke leven geschonken, waarvan zij ook thans nog getuigt. *).

*) Een fraaie verzameling Bodoni-drukken bezit de bibliotheek van de Vereeniging tot Bevordering des Boekhandels te Amsterdam.

J. D. C. VAN DOKKUM

NIEUWE AANWINSTEN

GESCHENKEN

Stereotypie.

Machinaal gebogen vlakstyp voor klein rotatie-apparaat ter vervaardiging van margarineverpakkingen.

Geschenk van den heer J. Mooy, Rotterdam.

Boekbanden.

Geschilderd en gelakt voor- en achterplat van een perzisch of turksch boek.

Geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

Speelkaarten.

Een spel kaarten, de azen versierd met gezichten uit Ned. O.-I., 19de eeuw.

Twee spellen kaarten in kleuren gedrukt op zwart fond. Engelsch, 19de eeuw.

Geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

Atlas.

Les Jeunes Voyageurs en Europe. Bruxelles. Auguste Wahler & Co. 1824. Zestien kleine kaarten in kopergravure, omgeven door handgekleurde zinnebeeldige omlijstingen.

Geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

Pantonedrukken.

De eerste in Engeland gemaakte rotatie-pantonedruk. Alperion. Londen 1930.

De eerste in Nederland gemaakte rotatie-pantonedruk. Wormerveer 1931.

Geschenk van den heer P. Nauta, Amsterdam.

Linoleumsneden.

Divers reclamedrukwerk, in kleuren gedrukt.

Paddestoelen, naar teekening, in kleuren gedrukt.

Konijn, naar teekening, in zwart gedrukt.

Eenige landschappen en stadsgezichten, naar teekeningen, in kleuren gedrukt.

Gezicht in een Utrechtsch hofje, 1924. Naar teekening. In kleuren gedrukt met bijgevoegde kleurstaten.

Geschenk van den heer J. Mooy, Rotterdam.

Boeken.

Illuminated Manuscripts and valuable books from libraries of the Czar of Russia, met afbeeldingen van miniaturen en titelpagina's, w.o. het titelblad van de eerste vertaling van Confucius in het Latijn uit 1669.

Send-Brieven. Utrecht, Jan van Terveen, 1764. Ged. gedr. in civilité.

Geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

Drie uitgaven van de Ver. t. bev. der beeldende kunst : a. Museum Boymans,
b. Joseph Israëls, c. Coll. Drucker.

Geschenk van den heer Joh. Gerlings, Bilthoven.
Huydecoper. De Flesch. Steendruk. naar Cruikshanks. 's-Gravenhage,
v.d. Vliet, 1848.

Boudewijn. Des Dronkaards kinderen, steendruk. naar Cruikshanks.
's-Gravenhage, v.d. Vliet, 1848.

Nieuw Nederlandsch Keukenboek. Amsterdam, Hendrik Frijlink, 1838.

Geschenk van den heer J. van Wijk, Utrecht.

Prenten.

Vier bladen uit Auers Zeitschrift „Faust”, uitgevoerd in kleur-natuurzelfdruk.
Eenige teekeningen op schaafpapier voor romanillustratie.

Geschenk van den heer P. Nauta, Amsterdam.

Diverse litho- en staaldrukportretten.

Geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

Prof. Leo Samberger. Portret van Ludwig III, Koning van Beieren.

Fr. Müller Landeck, München. Landschap in 3 kleuren gedrukt.

Zoneff. Landschap in 3 kleuren gedrukt.

Ernst Liebermann. Album met 11 Augsburgsche stadsgezichten, naar teeken-
ningen.

Verschillende landschappen in tweekleurendruk.

Deze prentenserie is uitgevoerd in koperdiepdruk met gebruikmaking van
cliché's van Brend'amour, Simhart en Co. te München.

Geschenk van den heer F. Goldenberg, München,

Diverse gedrukte stukken.

Een pakket drukwerk, waarbij een serie oude concertprogramma's.

Geschenk van den heer Joh. Gerlings, Bilthoven.

Diverse prospecti van geïllustreerde kunst- en wetenschappelijke werken.

Geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum, Wageningen.

AANKOOPEN

Manuscript.

Maleisch manuscript op boomblad geschreven.

Boeken.

Struck. Die Kunst des Radierens. Berlin, Paul Cassirer, 1923.

Kurtze Montag- und Freitags-Andacht. Maynesz, Franckenberg, 1741. Ge-
bonden in rood perkament met goud.

Caspar Neumann. Kern aller Gebete und Gesänge. Breslau, Ernst Brachvogels
seel. Wittib. 1732. Met portret. Gebonden in perkament met goud.

Luther. Biblia Sacra. Amsterdam, Wetstein, 1701. Gebonden in kalfsleer
met goud.

Doctrina recte vivendi ac moriendi. Verz. geschriften van Plato, Aristoteles,
Georgius, Nemesius, Simonis en Demetrius. Basilea, Petri Pernae 1707. Gebonden
in blank zwijnsleer met sloten. De band is versierd met het wapen van Hertog
Georg van Sch(waben?).

B. MODDERMAN

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCHEN STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

II. STADSDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 40)

1579 COENRAAD HENDRIKSZ. (VAN OOSTERHOUT)

Coenraet Henrickss. bouckprinter betaalt die somme van seven ponden ende twee scellingen vuytsaecke hij tijde deser rekeninge deser stadt geleverd heeft 56 exemplaren vande Unie, noch 6 vande generale middelen, noch 55 vande religions vrede, ende 25 sommier verclaringen vande peys te Coelen, dair an hij verdient heeft tesamen blijkende bij beliefdenisse des raets alsboven ende quitantie die voern. somme van

7 £ 2 sc.
Kameraarsrekening 1578/1579, blad 28a.

Coenraet Henrickss. bouckprinter betaalt die somme van negen ponden vuytsaecke hij deser stadt geleverd heeft twee boucken van al tgene dat gescreven ende gehandelt is sedert de pacificatie van Gent, waer voir hem toegevoucht is blijkende bij beliefdenisse des raets in date den 23 aprilis 1580 mit quitantie daer toe dienende die voirnoemde somme van

9 £
Alsvoren 1579/1580, blad 24b.

Magdalena Jansdr. weduwe van za. Coenraet Henricxs. betaelt de somme van negen ende twyntich ponden ende thien schellingen ter cause dat zij gedrukt heeft vijftich exemplaren van sekere Erinnerunghe toucherende d'overlevering van Deventer ende de Schans wtgegeven, noch tweehondert exemplaren vande Sentbrief bij die vander Stadt gedresseert aende nabuyrige steden van Hollant ende Zeelant, noch vijftich exemplaren vande Antwoorde deser Stadt opde Remonstrantie van zijn Excellencie, noch vier ende tzeventich exemplaren vande Publicatie den VIIIen Septembris alhier gedaen, mitsgaders noch vierhondert franschoische exemplaren vande voors. Remonstrantie zijner Excellencie, alles blijkende bijde specificatie ende beliefdenisse des Raets opten 20en Septembris 1587 daerop gevolcht, mitsgaders quitantie, inhoudende de voors. somme van

29 £ 10 sc.
Alsvoren 1586/1587, blad 28 a-b.

Het is onbekend, wanneer Coenraad Hendriksz. te Utrecht is gekomen. Blijkens de door hem in 1582 en 1583 uitgegeven Latijnsche schoolzangen der Hieronymusschool, welke op den titel „ex officina Conradi H. Oisterhoutani” vermelden, was hij uit Oosterhout afkomstig. Hij woonde „inden Gulden Engel byde Gaertbrugge”, welk adres op de door hem verzorgde drukwerken uit de jaren 1579 — 1583 voorkomt. Hij is blijkbaar in 1584 gestorven, want

R. Sarcærij.

CARMEN SCHOLASTICVM, O. VOD

AT AEIS, AD MARTINALIA
DISCIPVLVS HIERONYMIANIS apud Vltraiectinos
přecinendum.

Ad beneuolum Lectorem.

*Ter vel quater recoctum
Hoc nostrum amice Lector
Carmen velis, opinor:
Et fortean faterer,
Heic esse tale dandum,
Sed me rudis iuuenta
(Totus cui canendo
Consumor) haud iniqua
Rem lance ponderanti
Excusat, ac tuetur
Cur quaecunque prodit,
Fer, queso te, benignus,
Et sospes vsque viue.*

VLTRAIECTI,
Ex officina Conradi H. Oisterhoutani,
c. l. o. LXXXIII.

uit de jaren 1585 — 1586 zijn drukwerken met het adres zijner weduwe, die in hetzelfde huis was blijven werken, bewaard gebleven.

1587 JAN CORNELISZ. (VAN EVERDINGEN). Zie ook jrg. I (1931), bl. 30-32.

Johan van Everdingen drucker betaelt dsomme van een ende twyntich ponden wt sake hij van wegen dese stadt gedrukt heeft hondert exemplaren van de missiven bij dese stadt aen die van Hollant geschreven, tot vijff ponden, noch gelijcke twee hondert exemplaren in franchois, tot elff ponden, ende noch hondert ordonnancien opder borger wachte gemaect, tot vijff ponden, makende tesamen, blijckende bijde specificacie, belieftenisse des Raets vanden 23 sten January 1588, ende quictancie daertoe dienende dvoors. somme van 21 £
Kameraarsrekening 1587/1588, blad 28b-29a.

Johan van Everdingen drucker betaelt dsomme van veertich ponden wt sake hij door laste van mijn heer Borgemeester gedrukt heft gehad vijff hondert exemplaren vande Missiven deser stadt aen die van Hollant, beantwoordinge, replycke ende duplycke daerop gevolcht, ges. blijckende bij sijn requeste, ende ordonnancie des Raets vanden 25en Marty '88, mit quictancie inhoudende de voors. 40 £
Alsvoren, blad 29b.

Johan van Everdingen voorgenoemt betaelt dsomme van vijftien ponden wt sake hij gedrukt ende geleverd heeft dryehondert exemplaren vande Burger wachte, het stuck tot eenen schelling, beloopende te samen blijckende bij ordonnancie des Raets ende quictancie daertoe dienende dvoors. somme van 15 £
Alsvoren, blad 30b.

Johan van Everdingen betaelt de somme van twaelff ponden, wt sake hij voorde borgerhopluuden deser stadt gedrukt heeft dryehondert exemplaren vande Ordonnantie gemaect opde borgerwacht, blijckende bijde ordonnantie des Raets vande lesten Juny xvc lxxxix ende quictantie daertoe dienende, inhoudende de voors. somme van xij £
Alsvoren 1588/1589, blad 26a.

Jan Cornelisz. heeft ongetwijfeld de drukkerij van de weduwe Coenraad Hendriksz. overgenomen en voortgezet, want in de jaren 1586 — 1587 verschenen verscheidene voortbrengselen van zijn pers, welke evenals die van Coenraad Hendriksz. en later van diens weduwe het adres „aende Gaertbrugge inden gulden Enghel”, soms alleen „inden Enghel” dragen. In 1587 — 1588 vermelden de adressen zijner uitgaven „inden Enghel”, soms ook weer „inden gulden Enghel bijde Hieronymus schole”, en in 1589 is zijn zaak weer „inden gulden Enghel onder de doncker Gaert” gevestigd.

Weliswaar vermeldt de door hem verzorgde „Ordonnantie van der Wachte . . . May 1589”, dat zij „int jaer MDLXXXIX” gedrukt is, maar zeer waarschijnlijk is daar een X te veel blijven staan en mag van een drukfout gesproken worden.

Die veronderstelling berust niet alleen op de vorengenoemde post uit de kameraarsrekening 1588/1589, maar ook op het feit, dat dezelfde ordonnantie in 1599 door Salomon Aertsz. de Roy is herdrukt, zooals hierachter zal blijken.

Blijkbaar is Jan Cornelisz. evenals zijn voorganger, wiens weduwe hij vermoedelijk getrouwd had, betrekkelijk jong, in 1589 of 1590, gestorven, want in de kameraarsrekeningen van 1589/1590 - 1592/1593 wordt Magdalena, Jan van Everdingen's weduwe als boekverkoopster, doch niet als leverancierster van drukwerken genoemd.

Dat Johan van Everdingen en Jan Cornelisz. identiek zijn, blijkt zoowel uit de posten der kameraarsrekeningen, waar de betalingen aan Johan van E. verantwoord worden voor drukwerken welke Jan C. op den titel noemen, als uit een pamflet over het verraad van Stanley en York, dat in 1587 in twee zoo goed als gelijke uitgaven verscheen en waarvan de eene Johan van E., de andere Jan C. als drukker-uitgever op den titel noemt.

Jan van Everdingen moet een geletterd man geweest zijn, want in de jaren 1586—1589 was hij als onderwijzer aan de Hieronymusschool, het toenmalig stedelijk gymnasium, verbonden, zooals de raadsresolutiën en de thesauriersrekeningen van dien tijd doen zien.

Op huyden sijn gepresenteert voir den Rade tot Schoolmeesters in Sinte Hieronimus schole mr. Antonie Gysbertss, Bernardus Zweerdecroon, Johannes Cesarius, Ysbrant Janss. ende Jan Corneliss. van Everdingen.

Resolutie van den Raad, 11 April 1586.

In sexta (classe van St. Hyeronimus Schoole is aengenomen) Mr. Johannes ab Everdingen voor t'negentich gulden siaers. . . . Ende de Mr. in sexto Everdingen en sal geen woeninge int clooster genieten, gemerct hem ter cause vandien meer gaige toegeleyt es, als hem anders toegeleyt soude hebben geweest.

Alsvoren, 7 April 1589.

In de thesauriersrekeningen van 1585/1586 tot en met 1589/1590 staat het aan „Johannes ab Everdingen” uitbetaalde salaris als schoolmeester der 7de en 8ste klasse, de laagste leerjaren, verantwoord.

1590 SALOMON AERTSZ. (DE ROY). Zie ook jrg. I (1931), bl. 32-35.

Salomon Aertss. betaelt dsomme van vijff ponden ende thien schellingen en dat wt sake hij in Novembri 1590 gedrukt heeft ij^e lxxv exemplaren vande ordonnancie opde burgerwacht gemaect, die onder de burgerhopluyden sijn verdeelt, blijckende bij belieftenisse desRaets vanden xxvij^{en} Novemb. voors., ende quictantie inhoudende de voors.

Kameraarsrekening 1590/1591, blad 29a.

Salomon Airtss. de Roy drucker betaelt dsomme van vijftien ponden hem toegeleyt voor het drucken van hondert exemplairen vande Ordonnantie vande Burgerwacht blijckende bij ordonnantie vanden 1^{en} Decembris xcv ende quictancie dus alhier

Alsvoren 1595/1596, blad 23a.

Salomon de Roy voor sijn gepresenteerde nye jaer toegeleyt, sonder consequentie. xxx g.

Resolutie van den raad, 11 Januari 1597.

Salomon de Roy boeckdrucker betaelt dsomme van dartich ponden voir dese reyse hem toegevoucht voor zyn gepresenteerde nye jaer sonder sulcx te mogen trecken in consequentie, alles blijckende alsboven dus alhier deselve x x x £.

Kameraarsrekening 1596/1597, blad 26a.

De Raet heeft geconsenteert dat Salomon de Roy, gesworen drucker vande Staten, drucken sal de nyeuwe ordonnantie opde Stadt ende Schepenrecht.

Resolutie van den raad, 26 April 1597.

Salomon de Roy drucker betaelt de somme van negen ponden wtsake hij gedruckt heeft iij^c billetten vande nyemerckt alhier vant linnelaecken die allomme gesonden sijn, omme aengeslagen te worden, blijckende bij belieftenisse des Raets ende quictancie daertoe dienende, inhoudende dvoors. somme van ix £.

Kameraarsrekening 1597/1598, blad 30a.

Salomon de Roy betaelt de somme van twaelff ponden hem bijden Raide toegeleyt voor verscheyden pestboucxkens op nyeuws wtgegeven ende dese stadt gedediceert, blijckende bij sijn requeste, ordonnantie des Raets ende quictantie, waeromme alhyer de voors. x ij £.

Alsvoren, blad 32a.

Salomon de Roy bouckdrucker betaelt sesthien ponden voor het drucken van ij^c xxv Ordonnancien opde Burgerwachte gemaect ende onder dselve gedistribueert, blijckende bij ordonnancie ende quictancie, inhoudende dvoors. x vi £.

Alsvoren 1599/1600, blad 30a.

1595 DIRCK DIRCKSZ. (GEDULDIGH)

Dirck Dirckss. boeckdrucker betaelt dzomme van zeven ponden ende darthien schellingen voor het drucken van i^cij exemplaren Francisci Junij, blijckende bij ordonnantie des Raets ende quictancie inhoudende dvoorss. vijf £ xiiij sc.

Kameraarsrekening 1594/1595, blad 26a.b.

Blijkens eene door den notaris Jac. Gz. van Herwaarden „den lesten Februarij 1589 naer d'oude style” opgemaakte acte was Dirck Dircksz. reeds in dat jaar als boekverkooper te Utrecht werkzaam. Bij die o.m. door hem als „Derick Derixzoen Geduldigh” onderteevende acte werd „machtich gemaect Gerrit Janss. . . . medeborger ende geswooren boode specialycken omme . . . van Hans van Loeven bode, gemeenlycken genoempt den gruenen Hans, hem nue onthoudende in Sgravenhaghe . . . te innen, heeffen ende ontfangen . . . vuyt saeke van geleverde boeken seven gulden.”

Eerst zes jaren later, in 1595, verwierf Dirck Dircksz., die uit Aken afkomstig bleek te zijn, het burgerrecht der stad.

**De Oratie by zijne Co-
ninckliche Ma^t. gedaen inde leste
vergaderinghe des Parlements / soo
nauwe nien zyne eyghen woor-
den heeft connen
beschrijven.**

**Met een discoursē vande ontdeckinghe vanden
onlanct gheintenteerde schynckelijcke
verraet/met eenige examinacien
der ghevanghenen.**

§ Ghetranslateert uyt het Enghelsch in onse
Nederlantsche tale.

NAE DE COPTE.

**Ghedrukt tot London/by Robbert Barker/Drucker
der Coninckliche Ma^t. /Anno 1605.**

**Men vindtse te roop tot Utrecht int Schoon
huys/by Jan Welisz.**

Het door hem aan het stadsbestuur geleverde geschrift was zeer waarschijnlijk de Nederlandsche vertaling van het in 1595 bij Salomon Aertsz. de Roy van de pers gekomen schrijven van Franciscus Junius „ad ecclesiam Dei quae Ultraieci est.” In dat schrijven richtte de Leidsche hoogleeraar Junius, schrijver van „le paysible Chrestien” (1593), die reeds in 1594 aan de uitnoodiging der Utrechtsche magistraat had voldaan, om naar Utrecht te komen en vrede en samenwerking tusschen de konsistorialen en de libertijnen tot stand te brengen, beden om vrede, eensgezindheid en liefde tot de misnoegde konsistorialen (Calvinisten). Toen het handschrift eener Nederlandsche vertaling van dit vredeschrift buiten toedoen van Junius in handen van den stedelijken raad was gekomen, zooals uit een mededeeling in de „Opera theologica” (T. I, 1608, Col. 249-250) blijkt, vroeg en verkreeg de raad toestemming om het in druk te laten verschijnen. Volgens Gerard Brandt’s „Historie der reformatie” (Dl. I, 1677, bl. 789) zag het in 1595 bij Reynder Wyliks onder den titel „Vermaeninge van Franciscus Junius aen de kerke Godts, die tot Uitrecht is, om de gemeenschap der heiligen t’onderhouden in godtsaeligheid, heiligheit, liefde en vrede, door d’eenigheit des geestes” het licht. Tot heden is geen exemplaar van dit boekje te voorschijn gekomen.

De drukker of uitgever Reynier Willincks behoorde met Pauwels Reymersz. tot de boekverkoopers, die tegelijk met Dirck Dircksz. het burgerrecht verwierven.

Onder de „nye burgeren” ingeschreven „Dirck Dircksz. van Aken, boeckvercoper.”

Buurspraakboek, 29 Maart 1595.

1624 JAN AMELISZ. (VAN PADDENBURG)

Jan Ameliss. van Paddenburch, boeckvercoper, betaelt de somme van thien ponden twee schellingen ende sess denier wt saecke van alle sulcke boucken, caerten als andersints als hij mede tijde deser reeckeninge geleverd ende laten volgen heeft, blijckende uts., dus alhier dvoors. 10 £ 2 sc. 6 d.

Kameraarsrekening 1623/1624, blad 27 v.

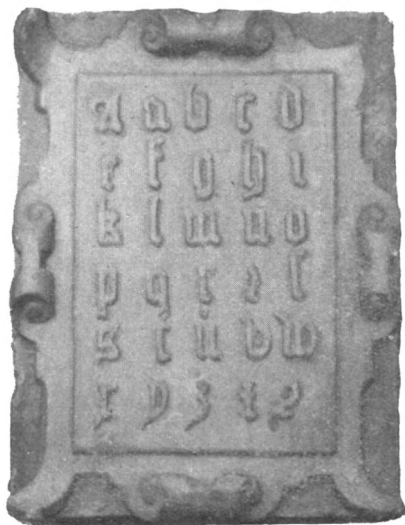
De weduwe van Jan Amelisz. boeckdrucker betaelt dsomme van veerthien guldens seventhien stuvers voor eenige gedruckte boeckgens bij hem aende stadt geleverd volgens sijne belijfde specificatie dus 14 g. 17 st.

Alsvoren 1633/1634, blad ongenummerd.

Jan Amelisz. heeft zich waarschijnlijk omstreeks den aanvang van 1602 als boekverkoopster en boekdrukker te Utrecht gevestigd, zooals de vroedschapsresolutie van den 23sten Februari van dat jaar doet vermoeden, waarbij over de tusschen hem en het boekverkoopersgilde gerezen moeilijkheden betreffende zijn vestiging werd beslist.

Het oudst bekende voortbrengsel zijner pers is de in 1606 uitgegeven vertaling der oratie van den Engelschen koning Jacobus I over het mislukte buskruitcomplot,

dat een opstand der katholieken onder leiding van Guy Fawkes ten doel had. Het gereformeerde stadsbestuur toonde zich met die uitgaaf bijzonder ingenomen en beloonde de aanbieder van een exemplaar aan den raad met 25 pond. De titel van dat boekje toont aan, dat Jan Amelisz. in het Schoonhuis werkte en ongetwijfeld dus een gedeelte van „deser stadt oude raythuys, dat nu deser stadt coophuys is”, had gehuurd, om zijn bedrijf uit te oefenen. Dat oude raadhuis, later met den naam van Schoonhuis aangeduid, lag aan den Steenweg en vormde met het Oudermanhuis (de vroegere vergaderplaats van de oudermannen der gilden) en het Wanthuis (de voormalige zetel der lakenverkoopers) één langgerekt gebouw tusschen den Steenweg en de Oudegracht, dat in de 16de eeuw tot een soort winkelgalerij was ingericht. (Zie G. van Klaveren Pz., „Het „eerste” vaste jaar „beurs” gebouw”. In „De Jaarbeurs” no 13, Januari 1933, bl. 230—232). De tegenwoordige Schoonhuispoort tusschen de perceelen 9 en 11 aan den Steenweg herinnert nog aan de plaats, waar het oude stadhuis eertijds stond.

Gevelsteen van Jan Amelisz. van Paddenburg, thans in het Centraal Museum te Utrecht.

In 1609 kocht Jan Amelisz., die inmiddels den naam van het vlek zijner geboorte, Paddenburg (onder Abcoude), als familienaam had aangenomen, een vóór het Schoonhuis gelegen dubbelhuis „onder de Lakensnijders”, het tegenwoordig perceel n°. 13 aan de Choorstraat tusschen den Steenweg en de Stadhuisbrug. In dat pand, voortaan „in 't vergulde A.B.C.” genaamd, heeft hij zijn bedrijf tot aan zijn dood in 1633 uitgeoefend. (Vgl. Maandblad van Oud-Utrecht VI—1931, bl. 27). Ofschoon reeds in 1618 eene „Publicatie vande E. Vroetschap der Stadt Utrecht, van wegghen die ware Ghereformeerde Religie” door Jan Amelisz. werd gedrukt, spreken eerst de kameraarsrekeningen van 1623/1624 van leveringen tegen betaling aan de stad. Allicht heeft hij dus deze publicatie, evenals misschien andere verordeningen, voor eigen rekening en risico uitgegeven.

Blijkens zijn hypothecaire geldbeleggingen moet hij fortuinlijk gewerkt hebben en allengs een welgesteld man zijn geworden. Hij werd de stamvader van het geslacht, dat tot in het midden der 19de eeuw een aanzienlijke plaats onder de Utrechtsche boekdrukkers heeft ingenomen.